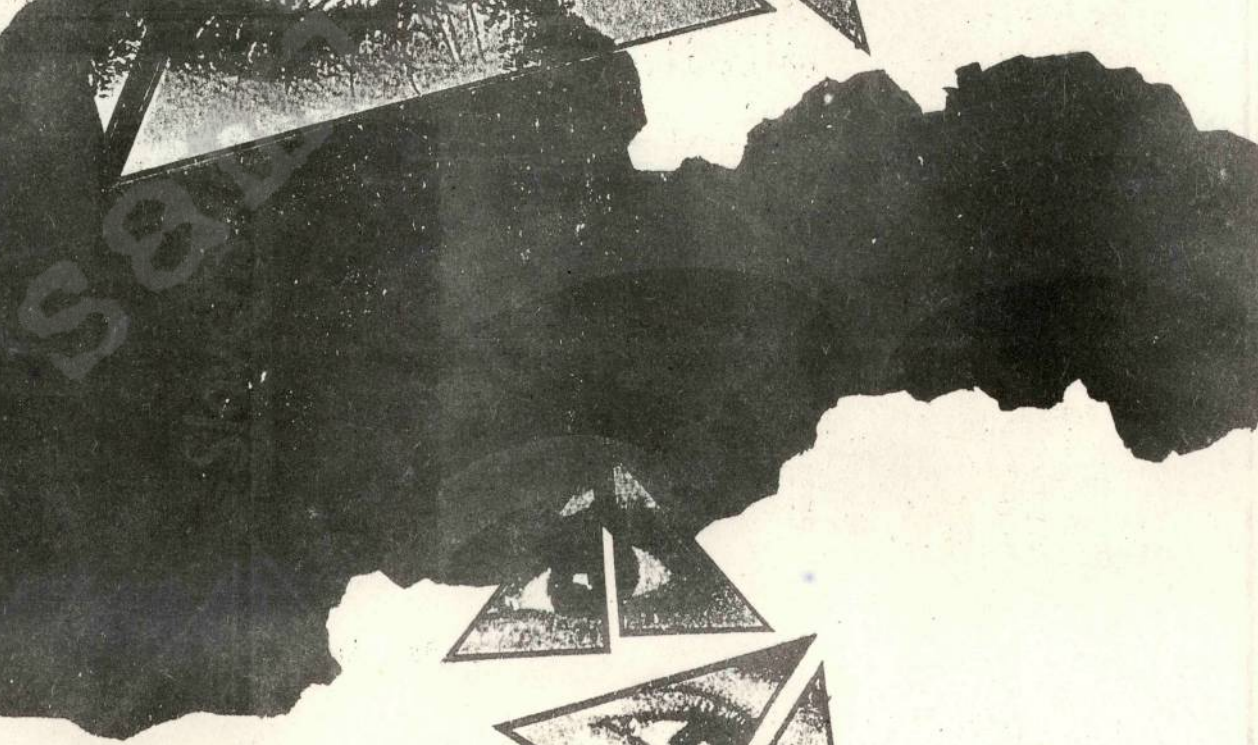
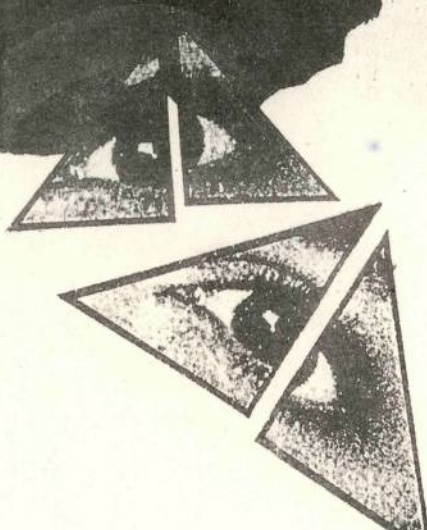
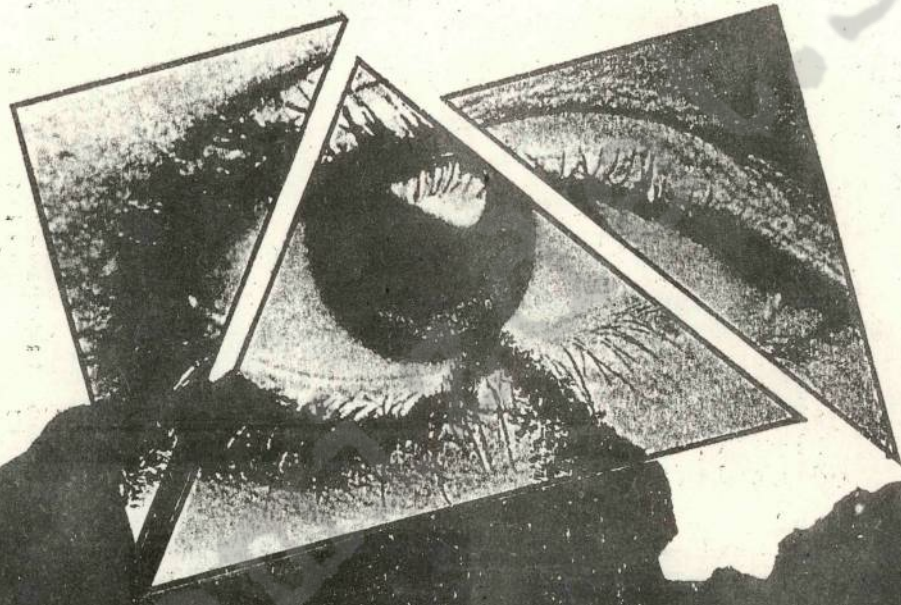
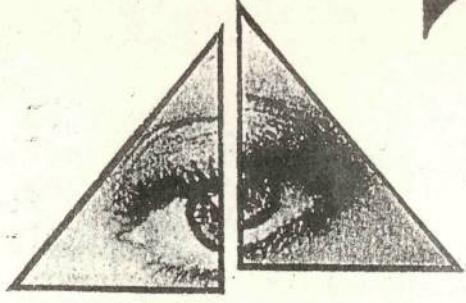
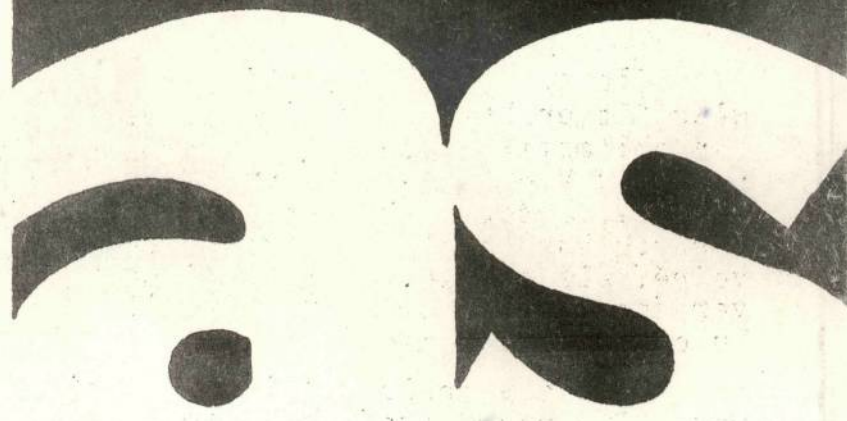

Slovenska

Slovenskej verejnosti sa predstavuje nový časopis Hlas Slovenska. V časopise chceme uverejňovať štúdie a články o problematike Slovenska a nášho národa vôbec. Týmto chceme prispieť k objasňovaniu mnohých zložitých ciest národa v minulosti, ukázať jeho postoje a situáciu dnes a uvažovať o cestách budúcnosti. Budeme uverejňovať štúdie a články pôvodné, ale aj tie, ktoré boli uverejnené mimo dosah našej verejnosti a sú zväčša v zahraničí, prípadne iba úzkemu okruhu odborníkov doma.

Žijeme v spoločnosti, ktorá si vyhradila právo informovať ľud podľa svojich kritérií. Desiatky novin a časopisov uverejňujú tisíce článkov a názorov, neprekročiac však svoju zámernú tendenciu. Mnoho vecí sa skresľujú, ideologicky zneužívajú, alebo sa o veciach mlčí... Nie každý má možnosť sa zorientovať v kolotoči našej súčasnosti.

Hlas Slovenska chce svojou mierou, v ohraničených časových a materiálnych možnostiach, vyplniť medzeru popri jestvujúcej tendenčnosti a tak byť nápomocným pri hľadaní objektívnej pravdy. Do akej miery sa nám podarí náš zámer, ukáže až budúcnosť pri hodnotení minulosti Hlasu Slovenska.

Pri skúšaní otázok o spoločnosti a názoru na svet sa redakcia jednoznačne hlási ku kresťanskému zdroju poznania. Zastávame názor, že len také spoločenské zriadenie je spravodlivé, ktoré preferuje základné ľudské práva. Rozvinutím týchto práv v spoločnosti dochádza aj k naplňovaniu sociálnych práv človeka. Domnievame sa, že len taká spoločnosť je spravodlivá, ktorá uznáva sebaurčujúce právo národa a umožňuje mu rozvinúť jeho danú svojráznosť. Vôľa národa premietnutá v postojoch väčšiny jeho členov, pri zachovaní zásad reálnej demokracie, je jeho neodňateľným právom až po najväčšiu politicko-spoločenskú aspiráciu.

Redakcia sa hlási k česko-slovenskej orientácii. V štátoprávnej sfére to znamená k Česko-Slovenskej federatívnej a republikánskej forme. Dejiny nás poučili, že toto bol pôvodný zámer a odkaz vzniku ČSR v roku 1918. Chceme úprimne rozvíjať spoluprácu so všetkými národmi, no predovšetkým s národom českým a takúto snahu očakávame aj z druhej strany. Slováci a Česi by mali mať snahu byť vzorom pre spoložitie národov budúcej Európy a celého sveta.

Redakcia v duchu otvorenosti a demokracie sa neuzatvára pred inými názormi, pokiaľ tieto budú ocenené svojím spôsobom úprimne a konštruktívne prispieť k riešeniu problémov dneška. V tomto zmysle uverejníme aj názory, ktoré nebudú vyjadrovať mienku redakcie.

Redakcia

V Banskej Bystrici, 14. marca 1988

Koncom roku 1987 rozčesalo hladinu spoločenského života na Slovensku "Vyhlásenie k deportáciám Židov zo Slovenska." Písmomré "Vyhlásenie" podpísalo niekoľko významných osobností nášho kultúrneho života. Spomeňme aspoň Eugena Suchona, Dominika Tatarku a Jána Chryostoma Korca. "Vyhlásenie zverejnili zahraničné rozhlasové stanice a potrebnú "reklamu" mu urobili aj verejné masovokomunikačné prostriedky, najmä bratislavská PRAVDA (napríklad Osvietená Tlúšť a čo sa za ňou skrýva - utorok 24.11.1987/.

"Vyhlásenie" je nepochybne zaujímavým činom vedení našej spoločnosti už aj preto, že išlo o organizovaný prejav skupiny významných osobností pôsobiacich mimo oficiálneho rámca.

Židovská otázka je veľkým problémom aj nevedebých slovenských deťín. Fundovaným príspevkom k poznaniu a zhodnoteniu tejto otázky je na Slovensku nepublikovaná štúdia slovenského historika žijúceho v Taliansku prof. M. S. Ďuricu. Uverejňujeme ju v plnom znení aj s bohatými odkazmi na archívne materiály.

SLOVENSKÝ PODIEL NA EURÓPSKEJ TRAJÉDII ŽIDOV

Aj keď nie je to po prvý raz, čo sa idem zaoberať touto tematikou, nie som si nevedomý extrémnej delikátnosti každého pokusu o jej vedecké zvládnutie. Skutočnosť, že v priebehu druhej svetovej vojny milióny príslušníkov židovskej etnickej či náboženskej skupiny v Európe boli neludzky vyvraždené v zlopovestných, s diabolskou rafinovanosťou a priemyselne organizovaných ľudských jatkách, zvaných "koncentračné tábory", otriasla najhlbšími vláskami individuálnej i sociálnej psychy pozostalých generácií, impregnujúc ich pocitmi zdesenia, trpkého spoluviny, bolestnej sympatie, srdcového žiaľu i krvilačnej pomsty. Táto prirodzená, psychicky pochopiteľná reakcia predstavuje v prevažnej miere pozitívnu hodnotu návratu do seba, reaktivizáciu humanitných pocitov a zväzku spolupatričnosti, ako aj silné memento inhibičnej povahy, vzhľadom na inštinktívne popudy ancestrálnej či patologickej derivácie, ktoré žiaľ-trvalo carozujú mravnú i fyzickú existenciu tak jednotlivcov, ako aj spoločenských útvarov, ba i celého ľudu. Na druhej strane však práve pre svoj charakter negatívneho emotívneho otracu má táto reakcia negatívny vplyv na noetickú stránku celej s týmito dejinnými udalosťami súvisiacej problematiky. V emotívnom rozsahu je nemožno objektívne konštatovať danosti a racionálne ťažkať jednotlivé poznatky až ku kritickej rekonštrukcii udiavšieho sa tak, ako sa ono skutočne udialo. Sú si toho vedomí židovskí historici, ktorí sa zväčša obmedzili na pozhrádavanie a sprístupnenie diplomatických dokumentov a iných podobných prameňov, ponechávajúc iným vedcom alebo mladším generáciám vlastného národa ich vedecké spracovanie a interpretáciu. Škoda iba, že takýto piasný a spolu vedecky zodpovedný postoj k oným udalostiam nestal sa normou pre všetkých. A ešte väčšia škoda, že aj na túto takú delikátnu tematiku neštítala sa vrhnúť politická literatúra určitých ideologických a mocenských zoskupení. Táto - nezriedka umne maskovaná etiketa.

a štýlom akademickej vedeckosti-s hygienickou paľravosťou vrhé sa na obeť nacistickej rasovej nenávisťi, aby z nich vyhigizla politický kapitál pre svoje mocenské podujatia a plány. Subtílnymi cievkami naširoko rozvetvených propagandných kanálov, ktorými sa vyčínuje mohutný ideový tlak týchto zakalených premenov, nejedna pozitívna historická lož, ale najmä početné prekrátené, či úmyselne zdeptané historické pravdy prenikli už nielen do verejnej mienky, ale i do veľkej historickej literatúry a začínajú tam nadobúvať domovské právo všeobecne prijatých axiém či schématických predstáv, asimilovaných dokonca aj autormi. čo ináč vedome hraničiajú takéto mocenské príznanie histórie, či už v mene čistej vedeckej kritičnosti alebo aj vzhľadom na ich ideologickú protivenosť so spomínanými smermi.

Tieto skutočnosti nielen že mravne dispensujú tých, čo sa zaoberajú nezávislým kritickým štúdiom najnovších dejín, od pútatej rezervy /ktorá by bolo iné chválitebné, ba nutné zachovávať, tým väčší ideový odstup nózision. širšiu retrospektívu i vyrovnanejšie subjektívne stanovisko najmä priamo zainteresovaných svedkov a protagonistov orgán. udalostí/, lež im priamo ukladá - v najvyššom zraňme historickej pravdy - povinnosť urgentného objektívneho a kritického štúdia tohto delikátného obdobia a jeho azda najdelikátnejšieho problému, problému prenasledovania a kolektívneho vyráženia miliónov ľudských bytostí z iracionálne diskriminačných motívov rasovej nenávisťi.

V zvyšku tohoto mravného imperatívu podobral som sa na výskum našťastie bohatých zbierok dokumentačného materiálu, zachovaného vo verejných i súkromných archívoch a knižniciach.² Na základe týchto štúdií prameňov z prvej ruky pokúsim sa osvetliť niektoré základné otázky z oblasti a zamotanej tematiky treťdieho ľudského manšiny v Slovenskej republike.

Čo sa vlastne stalo ?

Táto otázka mohla by sa zdať na prvý pohľad zbytočnou. Je predsa všeobecne známa, súdne i historicky zistenou skutočnosťou, že prevážna väčšina židovských občanov Slovenskej republiky bola zbavená niektorých základných občianskych i ľudských práv, potom draťti kým spôsobom konfiscovaná zo slovenského štátneho územia a odovzdaná pod zvrchovenosť policajných orgánov Nemeckej ríše. Voľmi veľká väčšina týchto deportovaných Židov - h z rozdielu veku, stavu či pohlavia - bola pozbavená života v extermináčnych táboroch nacistickej tajnej štátnej policie či bezpečnostnej služby. Táto podstatne pravdivá, no príliš schématické konštatácia práve pre svoju obsahovú i formálnu hrubozrnosť predstavuje len veľmi aproximatívny obraz udiaвших sa udalostí. kto by z neho vychádzal - a naskutku viacerí z seriózni historici to už robili - ako zo skutkovej podstaty, ktorá má tvoriť dialektické východisko pre dedukovanie ďalších dôsledkov a valut. čných posudkov, ľahko by mohol prísť na preráhlené, príplis podložené, iba čiastočne pravdivé a teda striktné berúc celkové konklúzie.

Pokúsim sa preto stručne, no s podstatnou obsahovosťou odp. vedieť na danú otázku.

Začelo sa to vlastne v rámci jedného z aktov odporu slovenskej vlády proti štátu nestúcim požiadavkám Nemecka, aby aj Slovensko prispelo k jeho vojrovej mobilizácii pracovných síl. Slovenskí robotníci chodili na prácu do Nemecka už aj za

prvej Česko-slovenskej republiky, počnúc rokom 1921. Po vzniku Slovenského štátu pripadla slovenskej vláde kompetencia regulovať aj túto dočasnú pracovnú emigráciu svojich občanov do Veľkonemeckej ríše, ku ktorej už patrili aj Prot ktorát Česko a Morava, kam Slováci taktiež chodili na sezónne práce. Preto slovenská vláda v tejto veci uzavrela s Nemeckou ríšou medzištátnu dohodu z 8. decembra 1939 a z 19. júna 1941. Počet slovenských robotníkov, ktorí išli za prácou do Nemecka, pohyboval sa okolo 20 tisíc osôb. O výške kontingentu mali sa každoročne dohodnúť experti oboch vlád. Keď Nemci v januári 1942 naliehali na podstatné zvýšenie kontingentu o 20.000 mužov - slovenskí robotníci mali totiž nahraďovať aspoň časť zmobilizovaných nemeckých robotníkov - slovenská vláda vyhlásila dňa 21. januára 1942, že nie je v stave vyhovieť tejto nemeckej požiadavke. Po opätovnom naliehaní nemeckého splnomocnenca Fritza Sauckela slovenský splnomocnenec Dr. Izidor Koso - z príslušných dokumentov nemožno zatiaľ zistiť, či z výsledného povolenia predradu vlády Vojtecha Tuka alebo ministra vnútra Alexandra Macha /Koso bol prezidiálnym šéfom tak na Predsedníctve vlády ako aj na Ministerstve vnútra/, alebo len na vlastnú päsť ako formálny prejav dobrej vôle v nádeji, že Nemci návrh odmietnu - nahodil ako krajnú možnosť zo strany Slovenska íať k špecializácii Ríšskemu ministerstvu práce ako náhradu za pokračovanie slovenských robotníkov 20.000 slovenských Židov.

Nik na Slovensku nemohol mať ani len tušenie, že práve v tom istom čase v Berlíne Am Grossen Wannsee odohráva sa povestná tajná konferencia, na ktorej šéf Hitlerovej "Sicherheitspolizei und des SD", SS - Obergruppenführer Reinhard Heydrich oznámil úzkemu kruhu vedúcich najvyšších zainteresovaných ríšskych úradov, že na príkaz Führera Reichsmarschall Herman Göring poveril ho "konečným riešením" /Endlösung/ židovskej otázky v Nemeckej ríši a vo všetkých nov obsadených alebo ovplyvnených krajinách. Namiesto emigrácie Židov Führer schválil ako riešenie ich evakuáciu na Východ. "Unter entsprechender Leitung sollen in Zuge der Endlösung die Juden in geeigneter Weise im Osten zum Arbeitseinsatz kommen", a to tým spôsobom, že "Europa /wird/ vom West n nach Osten durchgekämmt", pričom "die Federführung bei der Bearbeitung der Endlösung der Judenfrage liege ohne Rücksicht auf geographische Grenzen zentral beim Reichsführer-SS und Chef der deutschen Polizei /Chef der Sicherheitspolizei und des SD/, teda v rukách Heinricha Himmlera.

Táto evakuácia Židov z Nemecka bola už vlastne v prúde do 15. októbra 1941, počnúc Židmi z územia bývalého Poľska, ktoré boli prítelené k Ríši. Začiatkom roku 1942 dostala iba charakter všeobecného a definitívneho riešenia židovskej otázky v celom nacistickom priestore Nemeckej ríše.

V tomto súvisení musel Auswärtiges Amt informovať Reichssicherheitshauptamt /RSHA/ a konkrétne jeho oddelenie IV B 4, ktoré viedol Adolf Eichmann, o spomenutom slovenskom návrhu. Eichmann, ktorý poznal situáciu na Slovensku, kde od 1. septembra 1940 účinkoval jeho zástupca a osobný priateľ SS - Hauptsturmführer Dieter Wisliceny ako Berater pre židovskú otázku pri nemeckom vyslanectve v Bratislave, vycítil, že sa mu naskytuje jedinečná príležitosť na dosiahnutie rýchleho úspechu v uskutočňovaní Heydrichových inštrukcií z konferencie vo Wannsee. Jeho pričinením slovenský návrh prešiel z Ministerstva práce do kompetencie RSHA. O ňom potom zachoval sa dokument, v ktorom U. St. S. Luther dňa 21. augusta 1942 podával správu vyslanecovi Rintelenovi z osobného štábu ríškeho ministra zahraničia

von Ribbentrop: "Der RSHA trat daher auf Weisung des Reichsführers-SS an das Auswärtige Amt heran, die Slowakische Regierung zu bitten, 20.000 junge kräftige slowakische Juden aus der Slowakei zur Abschiebung in den Osten zur Verfügung zu stellen". Štátny sekretár barón F. von Weizsäcker dal v tomto zmysle príkaz nemeckému vyslanectvu v Bratislave, ktoré intervenovalo u slovenskej vlády. Vyslanec nemeckej ríše v Bratislave, Hans E. Ludin, mohol už 20. februára 1942 telegrafovať do Berlína, že "návrh bol s nadšením prijatý a teda sa môže prikráčať k prípravným prácam". Minister vnútra Slovenskej republiky Alexander Mach 7. marca 1942 vydal šekrét, ktorým konfinoval všetkých slovenských Židov do ich prítýtkov až do ich presídlenia na východ. Bez akéhokolvek zákonit'ho podkladu^{9/}, len administratívnymi opatreniami 14. oddelenia Ministerstva vnútra za spolupráce Hlinkovej Gardy a Freiwillige Schutztaffel boli čoko čoko organizované prvé transporty mladých práceschopných slovenských Židov do Nemecka obsadeného územia bývalého Poľska. Prvý transport odišiel 25. marca 1942^{10/}. Toto vyštie Židov pokračovalo veľmi rýchlym tempom, takže v priebehu niekoľkých dní bolo vyvezených 17 000 osôb.^{11/} Reakcia ši okých ľudových vrstiev^{12/}, predstaviteľov cirkvi^{13/} ba i členov parlamentu, slovenskej vlády a štátnej rady^{14/}, zvnútra a veľmi energeticke diplomatické zákroky zo strany Svätej Stolice^{15/} zapríičinili určitý zmätok v celej situácii. Jeho prvým následkom bolo pozastavenie transportov pre dotiahnutím Nemeckom požadovanej a Slovenskom prisľúbenej kvóty 20.000. Nakoľko však jednou z hlavných príčin protestov a kritik bolo to, že sa vyvážali mladí, práceschopní Židia vo veku 16 do 35 rokov, čím sa roztrhávali rodinné zväzky^{16/}, keď Himmler, povzbuđený počiatočným úspechom svojej akcie na Slovensku, naliehal na slovenskú vládu, aby súhlasila s odsunutím všetkých Židov zo Slovenska a tak spravila Slovensko úplne "judenfrei"^{17/}, slovenská vláda okamžite žiadala určité garancie ohľadne budúceho osudu vyvezených Židov. Za týmto cieľom prišiel 10. apríla 1942 do Bratislavy sám šéf RSHA, Reinhard Heydrich, ktorý ubezpečil ministerského predsedu V. Tuku, že ide o globálnu akciu európskych rozmerov, ku ktorej sa už pripojili aj iné štáty ako Francúzsko, Holandsko, Belgicko a budú ich nasledovať aj ďalšie, menovite Maďarsko a Rumunsko. Na Tukovu žiadosť, aby sa so slovenskými Židmi zaoberádzalo Tudecky a najmä aby rodiny ostali pohromade, Heydrich všetko prisľúbil a ubezpečil Tuku, že slovenskí Židia budú usídlení v okolí Lublina, kde natrvalo ostanú. Tamojšie obyvateľstvo bude presídlené a utvorí sa čisto židovský dištrikt s príslušnou samosprávou, kde budú môcť Židia žiť medzi sebou a živiť sa vlastnou prácou. Rodiny ostanú pohromade. Pokrstení Židia budú separátne usídlení a budú môcť slobodne vykonávať svoje náboženské povinnosti^{18/}. Na základe týchto uistení slovenská vláda dala súhlas, aby boli vyvezení rodinní príslušníci tých 17.000 Židov, ktorí už boli daní Nemecku k dispozícii^{19/}. Tak bolo postupne vyvezených celkovo 35.000 osôb^{20/}, tento raz bez rozlisu veku, stavu či povolania, lebo išlo o to, reintegrovať a zachovať pospolu rodinné celky^{21/}.

Medzitým sa však vyvíjala tichá, často šikovne maskovaná, no čím ďalej tým húčevnatejšia rezistencia zo strany slovenských vládných činiteľov, poslancov Slovenského snemu, prezidenta Republiky a členov štátnej rady proti nemeckému nátlaku a počiatočnej ochote ministerského predsedu V. Tuku a ministra vnútra A. Macha vo veci vystehovanie Židov zo Slovenska.

Prvým aktom tejto rezistencie bolo odhlasovanie ústavného zákona č. 68 zo dňa 15. mája 1942²². Týmto ústavným zákonom Slovenský snem radikálne obmedzil pôsobnosť vládneho nariadenia č. 198/1941 Sl.z., na základe ktorého vláda podnikla predošlé drastické opatrenia vo veci vystahovania Židov. Kým na jednej strane tento ústavný zákon utvára dodatočný právny podklad pre vystahovanie Židov /paragraf 1/, ďalším svojím textom anuluje definíciu Žida na rasovom podklade, uvedenú do slovenského právneho poriadku spomenutým vládnym nariadením tým, že stanovuje všeobecnú výnimku spod paragrafu 1 pre všetky osoby, ktoré sa najneskôršie 14. marca 1939 stali príslušníkmi niektorého kresťanského vyznania, ako aj pre tie osoby, ktoré žijú v platnom manželstve s Nežidom /Nežidovkou/, uzavretom pred 10. septembrom 1941 /paragraf 2/. V tom istom paragrafe sankcionuje platnosť všetkých výnimiek, ktoré udelil alebo ešte udelí prezident Republiky a jednotlivé ministerstvá v zmysle paragrafu 255 vl. nariadenia č. 198/1941 Sl.z. a rozširuje platnosť všetkých týchto výnimiek aj na manžela /manželku/, na dospelé deti a na rodičov osoby, ktorá dostala výnimku.

Medzitým ministerký predseda prof. V. Tuka, - ktorý, ako bolo jednoznačne dokázané, opierajúc sa o Nemecko, často si počínal celkom nezávisle od svojich ministerských kolegov, ba i od hlavy štátu²³ - pokračoval vo vyjednávaní s Nemcami o podrobnostiach k vystahovaniu Židov²⁴, usilujúc sa dosiahnuť, aby mohli byť vyvezení všetci rodinní príslušníci Židov, vyvezných koncom marca a začiatkom apríla. Eichmann, ktorý to najprv odmietol, dal potom súhlas aj k vyvezeniu rodinných príslušníkov, prípadne celých rodín. Pri svojej návšteve v Bratislave dňa 25. mája 1942 Eichmann výslovne priľúbil Tukovi, že sa so slovenskými Židmi bude zachádzať čo najľudskejšie. No opozícia vo vláde a prezident Republiky neneškali v diele záchrany. Tak sa stalo, že kancelária prezidenta Republiky a jednotlivé rezortné ministerstvá v pomerne veľmi krátkom čase zapetrili takmer všetkých Židov na Slovensku zvláštnymi legitiáciami, ktoré potvrdzovali, že patričným osobám bola udelená výnimka v zmysle spomenutého ústavného zákona. Už 26. júna 1942 nemecký vyslanec v Bratislave Ludin telegrafoval do Berlína: "Die Durchführung der Evakuierung der Juden aus der Slowakei ist im Augenblick auf einem toten Punkt angelangt. Bedingt durch kirchliche Einflüsse und durch die Korruption einzelnen Bearbeiter haben etwa 35.000 Juden Sonderlegitimationen erhalten, auf Grund deren sie nicht evakuiert zu werden brauchen²⁶". Tento postup veľmi jasne dokazuje, že v protive s tvrdením mnohých predpojatých alebo nedostatočne dokumentovaných autorov²⁷ ani prezident Slovenskej republiky, ani absolútna väčšina členov vlády riadne nešli za pronasledovanie a za vyvezenie Židov zo Slovenska, ale naopak, usilovali sa urobiť všetko možné, aby Židov ochránili pred iniciatívou Dr. Vojtecha Tuka, za ktorým stál často neodolateľný ťaž Nemeckej ríše. Že Tuka stál v tejto veci úplne izolovaný, jasne dosvedčuje v citovanom telegrame nemecký vyslanec Ludin: "Die Judenausiedlung wird durch die inletzten Tagen scharf einsetzende englische Gegenpropaganda noch verstärkt. Ministerpräsident Tuka wünscht jedoch die Judenausiedlung fortzusetzen und bittet um Unterstützung durch scharfen diplomatischen Druck des Reiches"²⁸. Proti komu potreboval Tuka výpomoc silného diplomatického tlaku Ríše, ľahko mohol konštatovať hocikto čo i len trochu informovaný o slovenskej vnútro-politickej situácii onoho obdobia²⁹. No našiel sa dokument, ktorý robí zbytočnou akúkol-

vek konjektúru. V ďalekopisnej odpovedi na citovaný telegram vyslanca Lučina štátny tajomník Weizsäcker z Ministerstva zahraničných vecí v Berlíne zaujal nasledovné stanovisko: "Die vom Ministerpräsident Tuka erbetene diplomatische Hilfe können Sie ihm in der Weise geben, dass Sie Staatspräsidenten Tiso gegenüber gelegentlich zum Ausdruck bringen, Einstellung Judenaussiedlung und insbesondere die im Drahtbericht geschilderte Ausschliessung 35.000 Juden von Ausschibung würde in Deutschland einen sehr schlechten Eindruck hinterlassen /posledné slová prečiarknuté a nahradené: überraschen/ umsomehr als bisherige Mitwirkung Slowakei in der Judenfrage hier sehr gewürdigt worden sei"^{30/} Že hlavnou osobnosťou slovenskej rezistencie v tejto veci bol prezident Dr. Jozef Tiso, vyplýva aj z celkom jednoznačného svedectva Adolfa Eichmanna pri výsluchu pred izraelskou políciou v Mahane Iyar 22. júna 1960: "Ja, das stimmt jetzt, so ziemlich hat Tiso gesagt, er sei katholischer Priester und wolle damit nichts zu tun haben, das hat er auch einmal gesagt: "Ich bin katholischer Priester und will damit nichts zu tun haben"^{31/}

Napodarilo sa mi zistiť, či a v akorej forme Lučin vykonal Tukom požadovaný a Weizsäckerom prikázaný tlak na prezidenta Tiru. Je však isté, že od januára 1942^{32/} až do septembra 1944 neboli viac vyvíjaní Židia Slovenska napriek opakovaným zásahom a rali haniam zo strany nemeckej ríše^{33/}. Anglický židovský historik G. Reitlinger právom konštatuje, že tu išlo o prvé vzopretie sa, o rebéliu Slovenska-on ju nepresne pripisuje vláde - proti nemeckému tlaku na "Endlösung" židovskej otázky v Ríšou kontrolovanom európskom priestore^{34/}

Je pochybné, že táto rezistencia Slovenska voči Nemeckej ríši nemohla sa uskutočniť ako otvorená vzbura s použitím mocenských prostriedkov, ktorými Slovenci a republika nedisponovala. Postaviť sa pred splnomocnencov Veľkonemeckej ríše s otvorenou kartou jednoznačného "nie" vzhľadom na jednu z ich podstatných požiadaviek bolo by zrejme znamenalo riskovať s najväčšími hodnotami, ba i samou fyzickou existenciou slovenského národa^{35/}. Preto sa prezident Tiso musel chytiť komplikovanej politicko-diplomatickej hry tak vnútro- politickej ako aj medzinárodnej povahy. Je priam prekvapujúce konštatovať z diplomatických dokumentov, s akou zvrchovanou obozrornosťou Tiso zvládol tento krajne delikátny problém taktizujúc s nacistickými vládnymi a diplomatickými činiteľmi, ako aj s ich slovenskými napomáhacími bez toho, žeby bol kompromitoval seba osobne a slovenský národ ako taký pred Hitlerom, neupustiac však pritom ani žoty zo svojho poňatia zachrániť pred deportáciou čo najviac židovských občanov Slovenskej republiky. Treba tu zdôrazniť, že v tejto snahe mal Tiso úplnú podporu národa a úprinnú spoluprácu drvivej väčšiny členov vlády snemu i štátnej rady. Ba i sám ministerský predseda Tuka, keď začali prenikať správy o skutočnom tragickom osude Židov, vyvezených do Poľska pripojil sa k požiadavke, vyslovene slovenskými činiteľmi, aby Nemci dovolili slovenskej komisii navštíviť sídliská vyvezených Židov a presvedčiť sa o ich situácii. Na tieto požiadavky, ktorú po výnibavých odpovediach z nemeckej strany^{36/} Slovensko postavilo ako "conditio sine qua non" pre súhlas k ak mukolvek ďalšiemu vyvezeniu Židov, trvali neochvejne všetci slovenskí dejatelia, neveriaci už iba štrým uisteniam Eichmanna^{37/} ktorý ich bol v máji 1942 tak tragicky oklamal.^{38/}

- Tekmer dva roky - od jesene 1942 do septembra 1944 - nielenže Židia neboli viac zo Slovenska evakuovaní, ale tešili sa, harrisk niektorým zo situácie vyplývajúcim obmedzeniam, podstatnej bezpečnosti a právnej ochrane slovenského štátneho poriadku. Vo svojom referáte o stave židovskej otázky na Slovensku vyslanec Lužin písal dňa 11. augusta 1944 do Berlína: "Im Jahre 1943 hat die Lösung der Judenfrage kaum Fortschritte gemacht. Er war im Gegenteil eher eine rückläufige Bewegung festzustellen"³⁹/ Nemcom rovnako, že mnohé slovenské opatrenia nakoľko protizidovské, mali iba zástierat podstatnú ochranu Židov. Tak napríklad o jednom z nakoľko na príslušných opatrení, akým bolo zaradenie pracovných táborov pre Židov, ktorí neboli zamestnaní vo vojenských službách alebo v súkromných podnikoch, Lužin konštatuje: "...Seine /Dr. Veselka/ Abteilung im Innenministerium beschränkte sich darauf, die Arbeitslager für die Juden in Gang zu halten. Diese Arbeitslager sind für das slowakische Innenministerium ein ausgezeichnetes Geschäft. Die Arbeitskräfte sind zur Teil fachlich sehr gut und führen in weitestem Masse Staatsaufträge aus. Die Disziplin in den Judenlagern ist denkbar schlecht. Die Juden geniessen weitgehende Freiheit, sodass man nicht von Arbeitslagern, sondern nur von jüdischen Produktionszentern sprechen kann"⁴⁰/ No v týchto táboroch nachádzalo sa iba asi 4 500 Židov, kým predtým väčšina ostávala v slobodných zamestnaniach. O týchto referuje Lužin v citovanom dokumente: "Die wirtschaftliche Situation der auf freiem Fuss befindlichen Juden hat sich seit 1943 in jeder Weise verbessert. Unzählige Juden wurden in den Betrieben belassen, in weitestem Masse erfolgten darüber hinaus Neueinstellungen. In vielen Fällen sind die Juden auch heute noch die eigentlichen Leiter krisierter Betriebe, deren nominelle Inhaber-zumeist die Angehörigen slowakischer politischer oder staatlicher Funktionäre - ein angenehmes Leben mit den von den Juden erarbeiteten Geldern führen und garricht daran denken, sich in ihr Unternehmen einzuarbeiten. Von einem solchen Standpunkt aus kann gesagt werden, dass die Juden wirtschaftlich unentbehrlich sind"⁴¹/ Keď podniky na jar alebo v lete 1943⁴²/ prenikli na Slovensko správy o skutočnom osude vyvezených Židov, slovenskí vládni činitelia nielenže trpeli, ale priamo podporovali nezachovávanie protizidovských zákonov, ktoré síce ešte ostávali formálne v platnosti, ale nikdy neboli dôsledne prevádzané. Ba uhlavali sa aj o ich zmiernenie novými zákonmi, predloženými na schválenie snemu Slovenskej republiky. S pohoršením poukazuje na to Lužin vo svojom referáte do Berlína.

"Die rückläufige Bewegung in der Lösung der Judenfrage zeigt am besten der Initiativantrag im slowakischen Parlament vom Herbst 1943, der auf eine Abänderung des formell noch in Kraft befindlichen Judenkodex abzielte, obgleich die im Judenkodex enthaltenen einschränkenden Bestimmungen für die persönliche Freiheit der Juden vom Innenministerium niemals völlig oder nur annähernd durchgeführt worden sind. Weder die Juden noch die unteren Verwaltungsbehörden haben diese Anordnungen beachtet. Die Juden benutzen nach wie vor die Eisenbahn, verkehren in öffentlichen Lokalen und halten sich in Badeorten auf./.../ Syntetisch für die ganze Entwicklung ist eine Entscheidung des Obersten Verwaltungsgerichtshofes vom Herbst 1943, derzufolge den jüdischen Kulturgemeinden mangels gesetzlicher Grundlage das beschlagnahmte Vermögen zurückzuerstatten ist. Mit dieser Rückübertragung jüdischen Vermögens wurde in verschiedenen Fällen bereits begonnen"⁴³

Tento postoj slovenských zodpovedných činiteľov a absolútnej väčšiny slovenského ľudu umožnil Židom v Slovenskej republike zachovať si životy a žiť v pomerne pokojí a blahobyte.

Ba čo viac, za takýchto podmienok mohli sa slovenskí Židia aj organizovať a systematicky účinkovať v prospech židovských komunit nielen na Slovensku, ale aj v susedných štátoch, najmä v Protektoráte Česko-Morava, v Poľsku^{44/a} a v Maďarsku. Vrchol tejto organizovanej činnosti Židov na Slovensku predstavovala takzvaná "tieňová vláda", ktorú si utvorili v Bratislave. Členmi tejto "tieňovej vlády" boli: rabín Weissmandel, Gizi Fleischmann, Oscar Neumann, Dr. Winterstein, Raw Frieder, Dr. Tibor Kováč, Endre Steiner, Dr. Ernst Abeles a Willy Fürst^{45/} Pod záštitou slovenských úradov starala sa táto vrcholná židovská rada o pracovné možnosti a o riešenie sociálnych otázok slovenských Židov, sústredených v pracovných táborech^{46/}; kým majú široké možnosti pohybu a diaľkových stykov aj do zahraničia, účinne zabezpečovala na záchranu Židov z koncentračných táborov v bývalom Poľsku^{47/} Po príchode dvoch slovenských Židov, ktorým sa podarilo uniknúť z eliminačného tábore v Osvienčime v lete 1943, a ktorí ako priami svedkovia dosvedčili o ukrutnostiach nacistického "Endlösung" ako biologickej likvidácie deportovaných Židov^{48/}, bola to práve bratislavská "tieňová vláda", ktorá mobilizovala všetky vplyvy európskeho a svetového židovstva na organizovanie diplomatických zákrokov i dôverných tajných spojení ku vplyvným osobnostiam na záchranu Židov. Tak napríklad cestou pápežského nuncia v Budapešti zaisťovali si vplyv na pápeža Pia XII. a na prezidenta Slovenskej republiky Dr. Jozefa Tisu^{49/}, kým rabínovi Friedrovi podarilo sa dosiahnúť u ministra Siváka, že ho pravidelne prijímal na tajnú audienciu a informoval ho o pripravovaných vládnych opatreniach, týkajúcich sa Židov.^{50/} Keď potom na jar 1944 začali sa nové deportácie Židov z Maďarska^{51/}, nielen že tisíce maďarských Židov mohlo sa zachrániť tým, že ich prepašovali na Slovensko, kde našli pomoc a ochranu svojich súkennovcov, lež bratislavská židovská "tieňová vláda" dosiahla u slovenskej vlády aj to, že slovenský vyslanec v Budapešti niekoľko krát diplomaticky zakročil u maďarskej vlády v prospech 200 židovských detí, ktoré z preventívnych dôvodov boli roku 1942 prepašované do Maďarska a tam adoptované.^{52/} Nie je vecou čírej náhody, že práve z Bratislavy boli informované o skutočnom stave v táboroch smrti židovské centrály v Berne, Londýne i v Caribrade a že z tých centrály pravidelne mohla dochádzať finančná pomoc spocynutej "tieňovej vláde" pre jej široko rozvetvené akcie^{53/}. Z Bratislavy vyšiel, a to práve roku 1943, aj popud na tzv. "Europa-Plan", ktorý cieľil na vykúpenie miliónov vtedy ešte žijúcich Židov v rozličných krajinách nemeckého mocenského priestoru.^{54/}

Zdá sa mi preto oprávnená mienka viacerých historikov, že po tragickom omyle z roku 1942 "in spite of intense Nazi pressure, President Tiso and the Slovak Government did their best to protect the Jews of Slovakia until 1944"^{55/} Taká je bezpochyby neutrálna konštatácia úradnej správy Medzinárodného Červeného kríža v Ženeve, ktorý mal po celý čas v Bratislave svojho zástupcu: "En Slovaquie /.../ une grande partie de la minorité juive pouvait rester dans le pays et, á certains moments, La Slovaquie a été méme considérée comme un refuge relatif pour les Israélites, notamment de Pologne. Les Juifs restés en Slovaquie paraissent avoir été relativement épargnés jusqu'au soulèvement du pays contre l'armée allemande á la fin d'acút 1944"^{56/}

Určite nemožno zazlievať slovenským Židom, že sa učilovali organizovať a brániť, ako sa len dalo, proti záplave neludskeho teroru, ktorá sa na nich valila z nacistickej rasovej nenávisťi Hitlera a jeho spoločníkov. No nazdá sa, že by si boli pritom všetci počínali s vtedy vzhľadne nutnou obozretnosťou. Stalo sa i na Slovensku, že práve v čase, keď Slovenská republika robila všetko možné, aby chránila svojich židovských občanov bez toho, žeby dávala zámienku Nemcom na drastické intervencie, zo strany daktorých slovenských Židov museli sa zaregistrovať činy schopné dráždiť nacistické šelvy. Tak už v správnovej relácii vyslanca Lučina z 11. augusta 1944 čítame: "Auf Grund dieser Freizügigkeit haben sie /die Juden/ sich, wie zahlreiche Ermittlungsverfahren bewiesen, häufig als aktive Träger bolschewistischer und reichsfeindlicher Propaganda gezeigt"^{57/}. Túto psychologickú situáciu vystihol jeden z členov židovskej "tieňovej vlády" v Bratislave, Dr. Oscar Neumann: "... es scheint tief in der menschlicher Natur zu liegen, dass der Mensch niemals mit seiner Lage zufrieden ist. Dieselbe Menschen, die gestern noch im letzten Augenblicke und nach qualvollen Stunden oder Tagen der Ungewissheit, einem Transporte entkommen waren, begannen schon nach wenigen Tragen im Lager unzufrieden zu werden und wollten ihre Lage überhaupt nicht bereifen, oder zur Kenntnis nehmen"^{58/}. A tak sa začali organizovať v pracovných táborech ozbrojené skupiny, "semocbrany", ktoré hľadali spojenie s ilegálnymi protištátnymi organizáciami komunistov, zatopených na Moskvu a Benešových centralistov, zapojených na Londýn. Podporovať tieto podzemné protištátne skupiny pokladali mnohí Židia za samozrejmé. Nemysleli na to, že očienia ich pozorujú a udávajú polícii naličujúce, aby sa proti Židom zakročilo v záujme bezpečnosti štátu. Koncom roka 1943 na tajnej schôdzke sionistickej organizácie mladých židovských socialistov "Haschomer Hazair" rozhořli o "pozitívnej akcii" proti slovenskej vláde. V lete 1944 židovská "tieňová vláda" sa už vážne začerala pripravami na organizovanie židovskej účasti, najmä mladých sionistov, na ozbrojenom povstaní. Dr. Kastner, ktorý sa v Bratislave o týchto plánoch dozvedel, položil si otázku: "Was würde jedoch im Fall eines Misslingens des Aufstandes mit dem Rest der slowakischen Juden geschehen, dem es vor zweieinhalb Jahren gelungen war, sich der Deportation zu entziehen?"^{60/}

Koncom augusta 1944, keď ruskí parašutisti a nimi organizovaní komunistickí partizáni za podpory ilegálnych opozičných skupín na Slovensku prešli k ozbrojeným akciám a vyhlásili povstanie, veľká väčšina slovenských Židov pridala sa k povstalcom. V zmysle predtým už dohodnutého postupu s predstaviteľmi ilegálnych opozičných skupín^{61/} vyhlásení povstania židovské tajne vyzbrojené a vycvičené jednotky prevzali velenie v pracovných táborech a umožnili všetkým Židom ujsť na slobodu^{62/}. Je pochopiteľné, že absolútna väčšina hľadala slobodu na partizánskom území. Židovské sionistická mládež, ale aj mnohí bojiaschopní muži hlásili sa s nadšením k partizánom. Tretia partizánska brigáda pozostávala takmer výlučne zo Židov a jej jadro tvorila bojová jednotka, vyzbrojená v pracovnom tábore Nováky. Jej veliteľom bol Gyuri Spitzer^{63/}. Že nešlo o improvizovanú akciu, svedčí aj skutočnosť, že koncom septembra došla z Palestíny skupina mladých parašutistov pôvodom zo Slovenska, vedúcich pracovníkov sionistickej organizácie Haschomer Hazair, ktorých cieľom bolo oduševniť a povzbudiť židovských partizánov k boju za slobodu.^{64/}

Ako je známe, partizánske povstanie - pre príčiny, ktoré nemáme tu úmysel analyzovať a ktoré historicky ešte nie sú jednoznačne zistené - namiesto proklamovaného oslobodenia uvrhlo Slovensko do úplného chaosu a provokovalo tak Nemcov k vojenskému obsadeniu Slovenska. Toto však prakticky znamenalo úplnú likvidáciu podstatnej samostatnosti a suverenity Slovenskej republiky aj vzhľadom na vnútorné veci štátu. Hitler poslal na Slovensko SS - Obergruppenführera G. Bergera, ktorý od 31. augusta 1944 stal sa "jediným reprezentantom Ríše na Slovensku"^{65/}, s poverením "likvidovať partizánske bandy na Slovensku"^{66/} Po takmer dvojmesačnom nasadení jednotiek SS "očistná akcia" došla k svojmu cieľu: 27. októbra 1944 nemecké vojská obsadili povstalecké stredisko Banská Bystrica.

Pre slovenských Židov tieto udalosti znamenali dovŕšenie ich tragédie. Ako to už bol Dr. Kestner predvídal, účasť Židov na povstaní proti Slovenskej republike dala Nemcom príležitosť "dôsledne vyriešiť židovskú otázku" na Slovensku a odnála Slovákom možnosť pokračovať v úsilí o záchranu Židov, ktorých dovtedy účinne chránili pred tragickým osudom deportácie.

"Nacistická mentalita bola aj taká, že v každom neúspechu nemeckých vojakov a politických videla machinácie medzinárodného židovstva. Aj v slovenskej vzbure videla predovšetkým sprisahanie 34.000 Židov, ktorým bolo povolené zostať na Slovensku".^{67/} Himmler, ktorý v septembri 1944 prišiel osobne do Bratislavy, otvorene vyčítal Slovákom: "Keby ste sa boli dôkladne zbavili Židov, túto nepríjemnosť ste si mohli ušetriť"^{68/} A tak jednotky SS, postupujúc do partizánsky obsadených území často, keď natrafili na ozbrojené či bezoranné skupiny k partizánskej prebehnuvšiemu Židov, neváhavo ich na mieste vraždili. Všetkých ostatných Židov začali znovu koncentrovať do bývalých pracovných táborov, odkiaľ ich chceli všetkých deportovať do Nemecka alebo priamo do Osvienčimu.^{70/}

Slovenská vláda sa na protestné listy Vatikánu a Švajčiarska, ešte aj teraz usilovala zamedziť to najhoršie a intervenovala u Nemcov v tom zmysle, aby Židia ostali koncentrovaní v táborech na Slovensku, kde budú prísne strážení. Na túto intervenciu ministerského predsedu Dr. Štefana Tisu odpovedal nemecký vyslanec Ludin dramaticky: tvrdosťou, že "die Judenfrage jetzt auf alle Fälle radikal gelöst werden müsse und er /Tiso/ im Falle auswärtiger Proteste einfach darauf hinweisen sollte, dass das Reich von Slowakischen Staat eine radikale Lösung verlange. Wir seien in diesem Fall bereit, für die hier getroffenen Judermassnahmen die Verantwortung zu übernehmen"^{71/}

Tak sa stalo, že 30. septembra 1944 po dvojiročnej prestávke opäť začali odchádzať zo Slovenska transporty Židov, teraz vo výlučnej réžii nacistických jednotiek SS.^{72/} Napriek novému zákrokom zo strany udalostami okolo povstania na bezmocnosť odsúdených slovenskej vlády v transportoch sa pokračovalo až do 31. marca 1945, kedy odišiel posledný transport Židov do Terezína /Theresienstadt/ v Sudetsku.^{73/} Celkovo v tejto druhej vlne bolo zo Slovenska odvezených asi 12.000 Židov.^{74/} Nakoľko v októbri 1944 Himmler rozkázal zasviť celú akciu vraždenia Židov z eliminačných táborov^{75/}, možno predpokladať že väčšina týchto posledných čchtí nacistického teroru bola usústredená od toho najhoršieho.^{76/}

Som si plne vedomý, že tento fragment - lebo ide naskutku o časť obšírnej štúdie na túto tematiku, na ktorej teraz pracujem - ani len zďaleka nevyčerpáva predmet diskusie. No predsa myslím, že sa mi podarilo zhrnúť najdôležitejšie dokumenty a svedectvá pre objektívnu odpoveď na otázku, ktorú sme si položili: Čo sa vlastne stalo so Židmi v Slovenskej republike v rokoch 1942-1945. Nemožno popierať, že sa slovenským židom, najmä tým, čo boli postihnutí tvrdým osudom vystahovania na jar 1942, ťažko ukričovalo. Ale takisto nemožno popierať, že - odlišnúc od osobnej iniciatívy jednotlivých tak vo vláde ako aj v národe izolovaných osôb - celko výpostoj vlády, snemu, štátnej rady a najmä prezidenta Slovenskej republiky, za ktorým stála opora drvivšej väčšiny slovenského národa, kým sledoval zásadnú politiku zredukovania nepomerneho bahalstva a vplyvu židovských občanov v kľúčových sektoroch verejného života, nielenže sa neidentifikoval s obsahom nacistického "Endlösung" v jeho neluďsky tragickej forme, ale znamenal podstatný odpor, umne diplomaticky maskovanú rebeliu proti zverzkostiam nacistov, práchaných na Židoch.^{77/} Viac než slová dokazujú to skutky: zastavenie deportácií už roku 1942 a úspešná ochrana Židov na Slovensku po celé dva roky najväčšieho zárenia rasistickej bernoty až do septembra 1944.

Prezident Slovenskej republiky Jozef Tiso takto zhrnul svoj postoj k židovskej otázke, o ktorý ho požiadal predseda Medzinárodného Červeného kríža Dr. Huber: "Abschliessend muss zugegeben werden, dass bei der Lösung der Judenfrage in der Slowakei zu gewissen fühlbaren Eingriffen in die individuelle Sphäre kam. Eingriffen, die in gewissen Fällen zu verhindern oder zu lindern, die aufrichtige Absicht der slowakischen Regierung war. Es ist aber zu erwägen, dass dies mit dem Krieg zusammenhängt, der immer unbarbarischer als die Friedenszeit Probleme wirtschaftlicher, sozialer und politischer Natur sowohl in zwischenstaatlicher Relation als auch in staatlichem Bereich gegenüberstellt.^{78/}

Übrigens ist es lautere Wahrheit, dass wir bei der Lösung der Judenfrage insofern human zu bleiben bemüht waren, als es uns unter den gegebenen Umständen möglich war".^{79/}

Poznámky

- 1/ Zaoberal som sa touto tematikou v týchto publikovaných prácach: Dr. Jozef Tiso a problém Židov na Slovensku, "Jednota", Middletown, Pa., LXVI, 1957, č. 3430-3432, LXVII, č. 3433, 3436; Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia, "Slovakia", Middletown, Pa., VII, 1957, č. 3-4, str. 1-22; /to isté v druhom vydaní ako samostatná publikácia: Padova, Stamperia dell'Università 1964/; Het Slovaakije van Mgr. Tiso en de nazistische Jodenvervolgung /I, II/, "Helmondse Courant. Helmond, 25. a 26.1.1962; La república Eslovaca y la tragedia de los judios europeos, Buenos Aires, 1975 a v nečiasno vyššej nemeckej redakcii tejto práce Der slowakische Anteil an der Tragödie der europäischen Juden, "Slowakei", XXII, 1984, str. 109-148 /vyšla aj samostatne v sérii "Schriftenreihe des Slowakischen Matúš Černák - Instituts", München, 1985
- 2/ Okrem dnes už pomerne obširnej dokumentačnej literatúry mal som k dispozícii pôvodné dokumenty, fotokópie a mikrofily týchto inštitúcií: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Bonn; Bundesarchiv, Koblenz; Bundesarchiv-Militärarchiv

Freiburg i. Br.; Staatsarchiv, Nürnberg; Institut für Zeitgeschichte, München; J.G. Heider-Institut, Marburg/Lahn; United Restitution Organization, Frankfurt/M; Tribunal Régional de Jérusalem, Police d'Israël, Quartier Général, 6.ème Bureau, Mahane Iyer; The National Archives of the United States, Washington, D.C. Predstaviteľom týchto inštitúcií, ako aj ich odborným referentom aj na tomto mieste vyslovujem svoju úprimnú vďaku za láskavosť, s akou mi vyšli v ústrety radcu i pomocou pri vyhľadávaní a hodnotení dokumentov.

- 3/ Toto dátum uvádza I. Lipscher, Die Juden im Slowakischen Staat 1939-1945, München 1980 /v ďalšom iba :Lipscher/, str.100, s poukazom na slovenský dokument Úradu predsedníctva vlády zo štátneho slovenského ústredného archívu v Bratislave /SSUA/.
- 4/ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Bonn /v ďalšom PA AA/, Inland II g, Judenfrage - Der Chef des Sicherheitspolizei und des SD, IV b 4, 1456/41, gRS /1344/: Besprechungsprotokoll.
- 5/ PA AA, Inland II g, Judenfrage. Heydrich an U. St.S. Luther /Persönlich/, am 29.November 1941. - Túto úradnú správu treba rozumieť len v tom zmysle, že sa vtedy začalo systematické vyháňanie Židov do území bývalého Poľska. S vyháňaním jednotlivých transportov začalo sa hneď po skončení poľského ťaženia. V dôverných správach des Deutschen Nachrichtenbüros /DNB/ už 21.októbra 1939 zaregistrovali správu Amerika Cq-Funk, podľa ktorej "2000 Wiener Juden befinden sich auf dem Wege nach einem ihnen zugedachten Siedlungsraum in der Nähe von Lublin". Cfr.DNB, Rohmaterial, Nr 29; vom 22.Oktober 1939 abends. Tieto údaje sa zhodujú s dokumentami nemeckých protektorátnych archívov v Prahe, na základe ktorých absolútne prvý transport Židov, počítajúci 901 osôb, odišiel z Moravskej Ostravy dňa 18. októbra 1939 v rámci "Aktion Nisko". Potom 20. októbra odišiel transport 914 osôb z Viedne - zrejme ten, o ktorom hovorí vyššie spomenutý dokument. Konečne v rámci tej istej akcie 27.októbra 1939 odišiel z Moravskej Ostravy posledný transport, počítajúci 32 osôb. M.Kárry, Die "Judenfrage" in der nazistischen Okkupationspolitik, In "Historica" XXI, 1982, str. 177-178.
- 6/ PA AA, Inland II g, Judenfrage. Aufzeichnung U.St.S.Luther, 21.8.1942.
- 7/ PA AA, D III 1002; podľa svedectva predsedu Slovenského snemu Dr. Marína Sokola vláda sa rozhodla vystahovať Židov zo Slovenska na svojom zasadnutí 3.3.1942. Dr.Jozef Tiso, Dr. Ferdinánd Ďurčanský a Alexander Mach pred súdom národa, Bratislava, Povereníctvo informácií, 1947 /v ďalšom PSN/, zv.2, str. 207
- 8/ G. Reitlinger, The Final Solution, London, 1953, str. 387 /v ďalšom len Reitlinger/. Napriek kategorickému tvrdeniu tohto ináč dobre informovaného autora nepodarilo sa mi zistiť patričný dokument. Ide asi o nariadenie Ministerstva vnútra č. 125/1942 Ur.novín s platnosťou od 16.3.1942, ktoré ukleďá Židom povinnosť vyžiadať si písomné dovoľenie okresného úradu pre každú zmenu bydliska alebo o vyhlásku potrebného obsahu zo dňa 28.2.1942, č.92/1942 Ur.novín.Cfr. A.Vešek, Die Lösung der Judenfrage in der Slowakei, Bratislava-Pressburg, 1942, str. 91-92.
- 9/ Alexander Mach pred Národným súdom v Bratislave: "Nebol som toho názoru, že treba vystahovaniu dať zákonitý podklad, lebo považoval som to tak za účelnejšie." Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave /v ďalšom SSUA, NS/, súdny spis Dr.Vaška, Th-lud, 17/46, orig zápis z 3.3.1946,3 cit.J.Dzugas, Postavenie židovského obyvateľstva v normotvorbe Slovenského štátu v rokoch 1939-1944, "Právnické štúdie", Bratislava XV, 1967, 2, str. 382.

- 10/ A. Vošek, c.d., str. 104. Pokladám za hodnoverne doložené toto dátum, na ktorom sa zlohuje väčšina prameňov "Gardista"; Žilina, 28.4.1942; J. Dzugas, c.d., str. 381/, aj keď J. Reitlinger hovorí o 10.3.1942 /c.d., str. 387/, kvôľ p. Ján Mórič vo verejnej diskusii dňa 3.8.1961 v Königsteine/Ts. vyhlásil, ako svedok, že prvý transport odišiel z Popradu už 22.3.1942 /a potvrdil mi to aj v súkromnom liste zo dňa 21.3.1964/. Za evidentne falšované pokladám tvrdenie L. Liptáka, ktorý citujúc apel prešovského rabína z 8.3.1942 charakterizuje toto dátum ako "pár dní potom, ako prvý transport odviezli do Osvienčimu prvé obete zo Slovenska. L. Lipták, Slovensko v 20. storočí, v Bratislave, 1968, str. 214. Tomu protirečí už i sama pozornejšia lektúra sporu o ho apelu, ktorý konštatuje, že "veľkej časti Židovstva na Slovensku... hrozí /ja podčiarkujem/ deportácia do cudzej krajiny". Tamže, str. 213-214.
- 11/ Tento počet udáva D. Wisliceny, ktorý viedol celú akciu vysťahovania Židov zo Slovenska. Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal Militaire International, Nuremberg 14. novembre 1945 - 1 er octobre 1946, Nürnberg, 1947 /v Jelsom TMI/, IV, str. 267, 372. Dr. Bedřich Steiner, ako svedok v procese proti A. Eichmannovi v Jeruzaleme dňa 24.5.1961 udal počet 18.760 deportovaných do Lublina behom roku 1942 TRJ, audiance 50, X 1, RB
- 12/ "Völkischer Beobachter", 29.4.1942; "Slovák", 30.4.1942; PSN, zv.2, str. 255; J. Dzugas, c.d., str. 381.
- 13/ Slovenskí katolícki biskupi už 12.3.1942 adresovali vláde SR protestny prípis proti zamýšľanému vysťahovaniu Židov zo Slovenska, SSUA, NS-33/47. Cfr. A. MACH, Vysťahovanie Židov z nášho štátu, "Slovák", 28.3.1942, str.3. A nebol to prvý protest cirkevných kruhov. Už po vyjdení tzv. "Židovského kodexu" slovenskí katolícki biskupi predložili prezidentovi a vláde SR memorandum zo dňa 7.10.1941; podobné memorandum adresovalo dňa 21.11.1939 prezidentovi a snemu SR Zrušenie evanjelických pastorov. J. Lettrich, History of Modern Slovakia, New York, 1955, str. 186-187
- 14/ Na III. plenárnom zasadnutí Štátnej rady dňa 23.3.1942 jej členovia Mgr. Ján Pöstynyi a Dr. Ján Balko zaujali veľmi kritické a odmietavé stanovisko voči "zamýšľanému vysťahovaniu asi 60.000 Židov zo Slovenska." Táto formulácia dokazuje, že s vysťahovaním Židov sa začalo 25.3.1942 nielen bez právneho podkladu, ale dokonca bez vedomia najvyšších štátnych orgánov. /Podľa pôvodného súkromného zápisu vo vlastníctve autora/. Cfr. aj F. Reitlinger, c.d., str. 388.
- 15/ Iba do započatia deportácii Svätá Stolica intervenovala v prospech Židov u vlády SR: 1. prípisom štátneho sekretariátu č. 2355 zo dňa 12.11.1941 vyslancovi K. Sidorovi, ktorý ho odpovedal Ministerstvu zahraničia a Kancelárii prezidenta Republiky. - 2. Dňa 9.3.1942 zástupca Svätej Stolice v Bratislave Mgr. Burzio pošiel do Vatikánu správu o chystanom vysťahovaní Židov. A už 14.3.1942 štátny sekretariát intervenoval u slovenskej vlády notu č. 2027/42, ktorú vyslanec Sidor 17.3.1942 poslal do Bratislavy. - 3. V deň započatia deportácii kardinál Maglione pozval vyslanca Sidora a žiadal ho, aby "celým svojím vplyvom zakročil proti vyvážaniu Židov zo Slovenska." Sidor sa ihneď odobrel osobne do Bratislavy a predložil protest Vatikánu, prezidentovi i predsedovi vlády SR. - O všetkom podrobne: K. Sidor, c.d., str. 137-146, kde sú aj dokumenty, reproduované v plnom zverí. Cfr. tiež SSUA-NS, č. prez 311/46

- a č.33/47. - Čudujem sa preto, že napr. J. Ozugas /c.d., str.381, pozn.58/ opiera sa v tejto veci iba na pramere z druhej ruky a že Y. Jelinek vo svojom poslednom príspevku k tejto tematike /viď hore, pozn.3/ obmedzuje sa na referenciu: According to Miss Rothkirchen, the Holy See took real steps to prevent the deportations from Slovakia" /c.d., str. 435/, hoci pozná moju prácu Dr. Jozeph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia, kde citujem spomenuté vatikánske dokumenty, aj Sidorovu knihu, v ktorej boli uverejnené /str. 10, 12-20, pozn.58/. Končne aj ním citovaná L. Rothkirchen venuje náležitú pozornosť dielu K. Sidora a analyzuje všetky ním reprodukované dokumenty, ako aj tie, ktoré výťahovo citoval F. Cavalli vo svojom článku La Santa Sede, contro le deportazioni degli ebrei dalla Slovacchia durante la seconda guerra mondiale, In "La Civiltà cattolica", 112, 1961, III. pp. 3-18. - Cfr. L. Rothkirchen, Vatican Policy and the "Jewish Problem" in "Independent" Slovakia /1939-1945/, in Yad Vashem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance", VI, Jerusalem, 1967, pp. 27-56. Teda nejde tu len o mienku citovanej autorky, ale o hojne dokumentovanú historickú skutočnosť.
- 16/ Na nezlučiteľnosť roztrhávania rodinných zväzkov s normami nariadeného zákona poukázali slovenskí katolícki biskupi v protestnom liste zo dňa 21.3.1942. SSUA-NS, č. prez. 311/46. Cf. aj Mach, cit. článok, "Slovák", 33.3.1942
- 17/ LA AA Inland II g, Alldemein-Enlosung Judenfrage, U. St. S Luther, č. 2230 z 21.8.1942 /a tam citovaný dokument D III 1,59 Arg. II/.
- 18/ F. Steiner, v kolektívnom diele: Tragédia slovenských Židov, Bratislava, 1949, str. 5, G. REITLINGER, c.d., str. 388, K. Sidor, c.d., str. 143-144. Cfr. aj TMI, III, str. 363.
- 19/ "Posilovanie rodinných príslušníkov sa už začalo prevádzkať, takže židovské rodiny budú pohromade". Ministerstvo zahraničných vecí SF, prípis slovenskému vyslanectvu vo Vatikáne, 8.5.1942 - K. SIDOR, c.d., str. 144 Cfr. aj PSN, zv. 5, str. 99/.
- 20/ TMI, III, str. 468; B. Steiner udáva 34.990-TRJ, audience 50, 24.5.1961, X 1. RB.
- 21/ TMI, III, str. 372. Z uvedenej počty bolo podľa Steinera 2 248 detí do 4 rokov a 4581 detí 4-10 r. čných. TRJ, audience 50, 24.5.1961, X RB. Nakoľko tu ide o jeden z málo číselných údajov, ktorý je podstatne presne a súhlasne dokumentovaný vo všetkých prístupných prameňoch a ako taký prevzatý takmer všetkými serióznymi historikmi, nemôžem nevysloviť poudovenie nad tvrdením o "deportation de seize et quatre vingt mille Juifs slovaques á l'autonne 1942" /podčiarknutie je moje/, ktoré nechádzame v úvode k 9. zväzku vatikánskych dokumentov Actes et documents du Saint Siége relatifs á la seconde guerre mondiale /ADSS/, Città del Vaticano 1975, str. 22/. A to tým viac, že v dokumente č. 217, pozn. 2, uverejnenom v tom istom zväzku ADSS, vatikánsky diplomatický zástupca v Bratislave Msgr. Giuseppe Durzio v reporte z 11.0.1943 udáva oveľa realistickejšiu počtu: "cinquantamila ebrei, deportati dalla Slovacchia" /teda päťdesiat tisíc. Tamtiež str. 329. Boli by sme očakávali, že práve vydavateľia týchto dokumentov budú zodpovednejšie narábať s číslami, ktoré predstavujú tragédiu ľudských bytostí takých rozmerov, že naczaj nepotrebuje zveličovania na úkor zistenej historickej pravdy.

- 22/ Slovenský zákonník, Bratislava, 1942 č.22 /v ďalšom Sl.z./, cfr.M.S.DURICA, Dr.Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia, Pravda, 1964, str. 12-13. Že takýto bol zmysel tohto zákona potvrdili pred Národným súdom viaceri svedkovia. Tak Dr.Vojtech Tvrdý: "Ten zákon bol vydaný preto, aby sa zabránilo väčšiemu zlu, aby sa zachránilo, čo sa zachrániť dá". PSN, zv.2, str.51,Cfr.K. GLASER, Czecho-Slovakia. A critical History, Caldwell, Id., 1961, str. 13;J.K.HOFENSCH, Geschichte der Tschechoslowakische Republik 1918-1965, Stuttgart-Berlin-Köln, Wien, 1966, str.119.
- 23/ Aj o tomto vyznali pred Národným súdom jasné svedectvá: Dr.Martin Sokol, PSN, zv.2, str. 207;Dr.Gejza Medrický, tamže, zv.2, str.257; Jozef Sival, tamže, zv.2, str.280;; nemecký vyslanec Ludin, tamže, zv.2, str. 287,cfr. aj zv.2, str. 32, ako aj zv.4, str. 64 a 189.
- 24/ Tak dal Tuka v mene vlády Nemcom súhlas na úhradu trov spojených s vyťahovaním Židov vo výške 500,-RM za osobu, vyžadujúci si pritom, aby Židia zásadne neboli znovu vrátení na Slovensko a aby Nemecko neprichádzalo s nárokmi na majetok takto evakuovaných Židov. PA AA, Pol II, St.S.-Juden, Slowakei, Telegram č. 604, 18.4.1942, Ludin U S.S.Lutherovi.
- 25/ TMI, IV, str. 368;PRJ audience 49,-Jjl-SR; Police d'Israel, Quartier Général, 6 éme Bureau: Adolf Eichmann, I, str.470-471.
- 26/ PA AA, Pol.II.St.S.Juden, Slowakei, telegram č.922,26.6.1942.
- 27/ S akou opatrnosťou treba prijímať takéto tvrdenia, vyslovené často so suverénnou istotou, ukazuje tento príklad: Die Mitglieder der slowakischen Regierung von deutschen Gnaden waren, mit der rühmlichen Ausnahme des Erziehungsminister Dr.Jozef Sivak, überzeugte und rücksichtslose Antisemiten. Zugleich aber waren sie, ebenfalls mit Ausnahme Dr.Sivaks, katholische Priester". David HERSTIG, Die Rettung. Ein zeitgeschichtlicher Bericht, Stuttgart, Seewald, 1967, str. 226. Historickou pravdou je, že členovia slovenskej vlády v tom čase boli všetci laici a nenschádzal sa medzi nimi ani jeden kňaz; minister Sivák /nie Sivak/ nemal a preto ani nepoužíval doktorský titul. Ostáva teda otázkou, na čom zakladá citovaný autor svoj kategorický posudok o subjektívnom duševnom založení členov slovenskej vlády, keď v tej istej vete dokazuje svoju hrubú ignoranciu v tak ľahko overiteľnej veci, ako je civilný stav patričných osôb.
- 28/ PA AA, pol II,ST.S.-Juden Slowakei,Telegram č.992,26.6.1942.
- 29/ K.Čulen, Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Život Dr.Jozefa Tisu Middletown, Pa.,1947. str, 263; J.M.KIRSCHBAUM, Náš boj o samostatnosť Slovenska, Cleveland, 1958, str. 102.
- 30/ PA AA, telegram št. sekretára Weizsäckera, rezervovaný osobne nemeckému vyslancovi Bratislave /č.976,29.6.1942/. Tento telegram reprodukujú aj L. Polický/J."ULF Das DRITTE Reich und seine Diener, Dokumente, Berlin, 1956, str.71. prečierknutý text však zamlčujú, nahradzujúc ho poznámkou: "ausgestrichen und handschriftlich: überraschen".
- 31/ Police d'Israel. Quartier Général, 6 éme Bureau: Adolf Eichmann, I, str.204-205.
- 32/ Volíť túto širšiu formu datovania - jeseň 1942-,lebo premenie a svedectvé vo veci časového udelenia odchodu posledného transportu Židov zo Slovenska sa veľmi rozchádzajú. Podľa Ludina uš 26.6.1942 dosiahol sa "mrtvy bod" /telegram citovaný v poz. 28/. Vyslanc Ludin sa iste opísal o udaje nemeckého poradcu pre židovské otázky, Wislicenski, ktorý na porade u ministerského predsedu Dr.V.Tuku dňa 25.júna 1942 vynásil. Die Judenaktion befindet sich im Stadium des

- Abschlusses 52.000 Juden wurden ausgeführt, 35.000 verbleiben vorläufig. Die letzteren befinden sich durchwegs im Besitze von Schutzbriefen, die nunmehr einer Revision zu unterziehen sind". PP.AA, Inland II AB, 682 Juden in der Slowakei. Abschrift D III 4921/ E 4005 19/. - G. REITLINGER udáva "July, 1942" /c.d., str. 300/; Wisliceny: En scout ou début de septembre 1942" /TMI, III, str. 372/. Nařnovsle I. Lipscher zistuje, že posledný transport Židov zo Slovenska odišiel dňa 20. októbra 1942. Potvrdil mi to v osobnom rozhovore aj prof. Yeshayahu Jelinek z Ben-Gurion University of the Negev /Israel/, ktorú bol očitým svedkom odchodu tohto transportu z Irievidze.
- 33/PA AA, Inl. II 519 g, 7.6.1942; Inl II 331 gRs, 21.7.1943; Inl II 59 g. 13.1.1944; Inl II 59 g. 14.1.1944; Inl II 268 g 12.2.1944; Inl II 1515 d. 19.7.1944; Inl II 1701 g. 11.8.1944; cfr. PSN, zv. 4. str. 190-191.
- 34/"Yet as early July, 1942, this Government rebelled... This is the story of the first outright failure of the "Final Solution" and a failure at a time when there was no glimmer of hope for Jewry in Axis-controlled Europe". G. Reitlinger, c.d., str. 385.
- 35/ Práve v tom čase Ribbentrop prikázal veľancovi Ludinovi, aby prezidentovi Tisovi pripomenul, že Slovensko nie je pre Reich problémom. - PA AA, Büro des Staatssekretär, Slowakei: telegram RAM 91/R č. 388, 7.4.1942. - Dozvedčil to i sám Ludin pred Národným súdom v Bratislave: PSN, zv. 2 str. 288, zv. 4, str. 190.
- 36/ Wisliceny: TMI, III. str. 368; Police d'Israel, Quartier Général 26.11.1943; Inl II 57 g, 14.1.1944; Inl II 59 g. 14.1.1944; Inl II 268 g. 12.2.1944, Inl. II. 1515 g. 19.7.1944.
- 37/ Ako Eichmann syst. maticky v tejto veci klamal nielen slovenskú, ale i svoju vlastnú vládu, dozvedčuje jeho vlastnoručne podpísaný "Schnellbrief" zo dňa 7.2.1944, v ktorom ešte stále hovorí o "die an sich völlig unberechtigten Sorgen verschiedener slowakischer Regierungsmitglieder" o osud deportovaných Židov - PA AA, Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD. 1/ B 4, 2145/42 g /1090/.
- 38/ TMI, III, str. 368, 372-375. G. REITLINGER, c.d. 387-388.
- 39/ PA AA, Deutsche Gesandtschaft, Pressburg, č. 587, 11.8.1944 - Inl 1701 g, 14.8.1944.
- 40/ Tamže. Súhlasíme s týmto dokumentom Rapport du Comité International de la Croix Rouge sur son activité pendant la guerre mondiale, Genève, 1948, zv. 1. str. 675; cfr. aj J.O. Neumann, Im Schatten des Todes, Tel Aviv, 1956, str. 124, 128, 147, 153.
- 41/ PA AA, dokument citovaný v pozn. 39.
- 42/ Podľa svedectva Wislicenyho, rozkaz na vraždenie Židov v "pracovných táboroch" vydal Himmler v apríli 1942. Dokument bol v najväčšej tajnosti uložený v Eichmannovom trezore. Sám Wisliceny sa o jeho obsahu dozvedel iba "koncom júla alebo začiatkom augusta 1942." TMI, III, str. 368. No vtedy ešte ani Židovská "tienoá vláda" v Bratislave nemala o tom vedomosť a nebrala vážne neobľúbené chýry šepkanej propagandy o osude vyvezených Židov. Až v lete 1943 - ako dozvedčil Dr. Abelas /TR, audience 49, -L III- / dozvedeli sa o broznej skutočnosti. Potvrdzuje to i J.O. NEUMANN - aj on člen "tienoá vlády" - ktorý kladie príbeh dvoch utečencov z Osvienčimu po Wislicer ho odchode z Bratislavy /c.d., str. 118/. Vieme, že Wisliceny z Bratislavy odišiel "na jar 1943, či presnejšie vo februári 1943" /TMI, III. str. 367, 374/. Nechápej teda, na akom dokumente zakladá Y. Jelinek svoje tvrdenie:

- "There is little doubt that Tiso was aware of the atrocities done to Jews in Poland", vztahujúc to už na rok 1942. Y.Jelinek, c.d. str. 440.
- 43/ PA AA, dokument citovaný v pozn. 39
- 44/ "Rabbi Weissmandel hatte auf geheimen Wegen eine Botschaft nach Polen gesandt und die Juden aufgefordert, auch selbst alles zu versuchen, um in die Slowakei zu gelangen". J.O. Neumann, c.d. str. 169.
- 45/ Na základe svedeckej výpovede Dr. Abelesa. TRJ, audience 49, -Tt 1-, MG; v podstatnej zhode J.O. NEUMANN, c.d. str. 113 /"Die Nebenregierung"/.
- 46/ TRJ, audience 49, -Tt 1-, MG; -Uu I-Mxl-SR; J.O. Neumann, c.d., str. 121.
- 47/ TRJ, audience 49, Uul-MJ; J.O. NEUMANN, c.d., str. 169, 174
- 48/ J.O. NEUMANN, c.d. str. 173-181.
- 49/ TRJ, audience 49, -Aaa-1, MC
- 50/ J.O. NEUMANN, c.d., str. 135
- 51/ Ide o novú veľkú vlnu deportácií, lebo Maďarsko prešlo v "riešení židovskej otázky" Slovensko a iné stredoeurópske štáty. Prvé transporty židov z Maďarska do Ruska išli už v roku 1941, a dosiahli v roku 1942 60-80.000 deportovaných osôb. Philippe von Pirhas/ Freudiger, svedecká výpoveď: TRJ, audience 51, -Bb 1-KM; Ccc 1 -Ms
- 52/ TRJ, audience 49, Za 1 -BK; B 1 -SR; Ccc 1-BB; PA AA, Inl II 1701 s, 11.8.1944. Podľa hlásenia. Staré vrchný vládný radca Dr. Fellner predložil začiatkom júna 1944 Ministerstvu zahraničia v Berlíne, vošlo sa z Maďarska na Slovensko asi 10 000 Židov. Nemecký diplomat referoval o svojich pozorovaniach: "Sie fühlen sich hier ausserordentlich sicher, tragen zum Grosseil nicht einmal den ohnedies nur winzig kleinen Judenstern und verkehren in Lokalen, als ob nichts gewesen wäre. In Wirklichkeit hetzen und wühlen sie aber hinter den Kulissen umso mehr und stellen auch in Wesswntlichen den Führungsapparat der illegalen kommunistischen Organisationen, sowie der unterirdischen in Bildung begrifenen Partisangruppen dar. .../ Die in Lagern zusammengefassten Juden führen ein ausgezeichnetes Leben, wobei es fast jedem Juden, wenn er nur über entsprechende Geldmittel verfügt, möglich ist, nach der Abschiebung sich auf irgendeine Weise "freizukaufen" Eine baldige Lösung der Judenfrage ist unerlässlich /podčiarknuté v origináli/ da sie bei allen politischen Gruppen die politische Hetze gegen uns und die Hoffnungen auf eine sowjetische Lösung bis zur Heissglut geschürt, die explosive Wirkung annehmen könnte, wenn die Front im Osten noch näher an die Slowakei herankäme". Toto vyhlásenie Dr. Fellnera natoľko alarmovalo nemecké Ministerstvo zahraničia v Berlíne, že už 9. júna 1944 lesočný radca von Thadden žiadal nemecké veľvelenstvo v Bratislave, aby sa vysloвило, či tieto správy sú pravdivé. - PA AA, Inland II A/B 68/3. Juden in der Slowakei.
- 53/ "In dem von Hitlers Schergen und Satelliten besetzten Raume gab es zu dieser Zeit wohl nur sehr wenige Juden, die so informiert waren, derart die Materie beherrschten und eine so planmässig durchdachte Abwehr- und Rettungsarbeit führten, wie die kleine "Nebenregierung" in der slowakischen Mausefalle". L.O. NEUMANN, c.d., str. 172. Cfr. tamtiež, str. 173 a 181.

- 54/ L. POLIAKOV, Il nazismo e lo sterminio degli ebrei, Torino, 1955, str. 332-337 ; Der Kastner-Bericht über Eichmanns Menschenhandel in Ungarn, /v ďalšom KASTNER/, München, 1961, str. 16/.
- 55/ K.GLASER, The Iron Curtain and American Policy, Washington, D.C., 1953, str. 15; cfr. Q.REYNOLDS-E.KATZ-Z.ALDUBI, II ministro della morte. La storia di Adolf Eichmann, Milano, 1961, str. 179-181, ako aj tože v pozn. 1 uvedené práce.
- 56/ Rapport du CICR sur son activité pendant la seconde guerre mondiale, Genève, 1948, str. 647.
- 57/ PA AA. dokument citovaný v pozn.39; porov. Y.JELINEK, The ROLE of the Jews in Slovakian Resistance /v ďalšom The Role/, in "Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Wiesbaden, 15, 1967, str. 417. - Uč v prvej partizánskej skupine, ktorú v roku 1942 na východnom Slovensku pokúsili sa organizovať komunisti Pavel Poroš, z 25 členov bolo 18. Židov. R. JINSZTEIN, Jewish Resistance in Nazi-Occupied Eastern Europe. With a historical survey of the Jews as fighters and soldier in the Diaspora, London, 1974, str. XXII
- 58/ J.O.NEUMANN, c.d., str. 150
- 59/ "Es war selberredend, dass sie diese Bewegung unterstützten. Aber auf der anderen Seite wurden sie von der Bevölkerung genau beobachtet. Es gab ständig Anzeigen, dass die Juden mit den Partisanen eng zusammenarbeiten, die Sicherheit des Staates bedrohen, und dass mit ihnen vollkommene Ordnung gemacht werden müsse". J.O. NEUMANN, c.d., str. 205; tamtiež str. 263.
- 60/ KASTNER, str. 171.
- 61/ Jedným z hlavných sprostredkovateľov týchto stykov bol farár Augustín Fozdech z Bratislavy. Porov. J.O.NEUMANN, c.d., str. 205-206.
- 62/ J.O.NEUMANN, tamtiež, str. 219-220, 222
- 63/ Tamtiež; str. 260, 263 ; Y. JELINEK, The Role, str. 419
- 64/ J.O. NEUMANN, c.d., str. 261-262 ; L.ROTKIRCHEN, Activities of the Jewish Underground in Slovakia, In "Yad Vashem Bulletin" Jerusalem, 1961, 819, str. 29; jedným z týchto parašutistov bol Zwi ben Jakob Grünhut, o ktorom svedčí jeho otec A. Grünhut, Katastrophenzeit des slowakischen Judentums, Tel-Aviv, 1972, str. 157-158. - L.Lipscher takto zakončuje kapitolu svojej štúdie o tomto predmete: "Die Teilnahme der Juden am antifaschistischen Kampf in der Slowakei steht nicht nur zahlenmässig, sondern auch in bezug auf die Intensität ihrer Teilnahme an vorderster Stelle der jüdischen Beteiligung an der europäischen Widerstandsbewegung". LIPSCHER, c.d. str. 176
- 65/ Dr. Jozef Tiso o sebe, Passaic, N.J. 1952, str. 293
- 66/ Dokumenty o tom citujú a komentuje F.VNUK, Neuveritelné sprisahanie. Vojenské akcie proti Slovenskej republike v roku 1944. Middletown, Pa, 1964, str. 75 a nasl.
- 67/ F.VNUK, c.d., str. 113; čo do počtu na Slovensku žujúcich Židov v tom čase Wisliceny udáva 25-30.000 /TMI, zv.IV, str. 373/; Dr. J.O. Neumann poukazuje na to, že štatistiky o Židoch boli na Slovensku systematicky falšované, aby vykazovali čo najnižšie čísla /J.O.NEUMANN, c.d., str. 187/; Y.JELINEK pokladá za najpravdepodobnejší počet 28 000 /The ROLE, str. 419/, kým Aron Grünhut, vtedajší prézes Židovskej náboženskej obce v Bratislave, vo svojom diele

Katastrophenzeit des slowakischen Judentums. Ausstieg und Niedergang der Juden von Pressburg, Tel-Aviv, 1972, hovorí najprv o 50.000 /str. 108/, potom o "mindestens 40.000 Juden" /str. 109/. Slovenský režimový historik, ktorý mal prístup aj k rezervovaným dokumentom, udáva dokonca počet 50.000. L.Holotík, The "Jewish Problem" in Slovakia, in "East European Quarterly", J. 1967, 1. str. 37.

68/ F. VNUK, c.d., str. 113.

69/ TRJ, audience 49, - Ccc 1 - EB; podľa svedka Dr. Steinera bolo tek zavraždených do 3.500 Židov. TRJ, audience 50, Zi-EB. - Naproti tomu J. Dzugas, ktorý mal prístup do slovenských archívov tvrdí: "Okrem toho niekoľko desiatok židovských občanov bolo povraždených priamo na území Slovenska." DZUGAS, c.d. str. 389 /podčiarknutie je moje/.

70/ TMI, zv.IV. str. 374 ; F. VNUK, c.d. str. 115

71/ PA AA, Pol II 2117 g, telegram č. 1519, 4.10.1944.

72/ Dokazuje to i skutočnosť, že ministerský predseda Dr. Štefan Tiso, keď dňa 4.10.1944 intervenoval u vyslanca Iudina, nevedel ešte o odchode pýšbe transportu "Nun habe er gehört, dass man, ohne die slowakische Regierung zu verständigern, daran ginge, die Juden aus der Slowakei abzutransportieren". PA AA, dokument citovaný v pozn. 71.

73/ J.O. NEUMANN, c.d., str. 277

74/ Tento počet udáva Dr. Steiner; na inom mieste presnejšie 12.306. TRJ, audience 50-ZI-SR. A' v tejto veci sa rozličné pramene citelne rozchádzajú. Tak J. Dzugas konštatuje, že od 30.9. 1944 do 31.2.1945 za hranice Slovenska bolo vyvezených 11.806 osôb, z čoho väčšiu časť tvorili rasovo prenasledovaní /asi 7.500 osôb/; c.d., str. 389

75/ TMI, zv.IV. str. 367.

76/ G. REITLINGER, c.d. str. 439; TRJ, audience 50; -Aa I-MG

Opáčnej miere bol Wislicensy: TMI, zv.IV, str. 374

77/ Slovenské vláda podľa môjho názoru zo svojho stanoviska táto otázku riešila celkom šikovne. Na jednej strane nepodnikla nijaký oficiálny krok, ale urobila všetko, aby znemožnila ďalšie deportácie. Praktický výsledok bol ten istý"-vyhlásil vo svojej svedeckej výpovedi vtedajší nemecký vyslanec H. Iudin. PSN, zv.2, str.288.-Súhlasím s mienkou prof.K.K.Neumanna, že slovenský odpor voči nátlaku národne-socialistického Nemecka, najmä vo veci prenasledovania Židov je jednou z naliehavých úloh slovenského historického bádania. Oddialovaním jeho uskutočnenia kompromituje sa možnosť objektívneho zisťovania, nakoľko pramene nie sú ľahko prístupné a živí svedkovia postupne vymierajú. Porov. Kurt K.NEUMANN, The Slovak Republic-lived experience, In "Bulletin of the Slovak World Congress", XIII, 1984,65, str.11-16.

78/ "In spite of intense Nazi pressure, President Tiso and the Slovak Government did their best to protect tje Jews of Slovakia until 1944, when a "rebellion" organised by Communist parachutistes led Hitler to onstail a reign of terror. K.GLACER, The Iron Curtain and American Policy, Washington, D.C.,1953, str. 15.

79/ Z dôverného listu Dr.Jozefa Tisu predsedovi Medzinárodného komitétu Červeného kríža v Ženeve, zo dňa 10.1.1945. List adresátovi osobne odovzdal dňa 7.2.1945 vtedajší diplomatický zástupca Slovenskej republiky vo Švajčiarsku, Dr.Jozef Kirschbaum, ktorý mi dal lásko k dispozícii fotokópiu tohto dokumentu.

IVAN POLANSKÝ

Začiatkom novembra 1987 bol v Novej Dubnici zatknutý Ivan Polanský, slovenský opozičný aktivista. Bol známy tým, že rozmnožoval a rozširoval hlavne náboženskú literatúru. Popri tejto podstatnej činnosti zozbieral a rozmnožil fakty o politikoch bývalej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Andrejovi Hlinkovi a Jozefovi Tisovi. Toho času je vo vyšetrovacej väzbe v Banskej Bystrici.

Z Prahy sme dostali správu, že proti zatknutiu I. Polanského otvorene protestovali Dr. Ján Čarnogurský a Dr. František Mikloško z Bratislavy a to listom gen. prokurátorovi ČSSR Feješovi.

List uverejňujeme bez vedomia autorov v plnom znení.

JUDr. Ján Feješ
generálny prokurátor ČSSR

Bratislava, 18.2.1988

nám. Hrdinu 1300
P r a h a 4

Vážený pán generálny prokurátor,

v novembri m.r. Štátna bezpečnosť zatkla v Považskej Bystrici Ivana Polanského, nar. 1936. Vzniesla proti nemu obvinenie, že zostavil a rozmnožil tzv. historické zborníky o politikoch Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Andrejovi Hlinkovi a Dr. Jozefovi Tisovi. Bezpečnosť a prokuratúra túto činnosť kvalifikujú ako trestný čin podpory a propagácie fašizmu podľa § 260 Tr. zákona. Ivana Polanského držia stále vo vyšetrovacej väzbe v Banskej Bystrici.

Nejdeme riešiť otázku, či Ivan Polanský zostavil a rozmnožil uvedené zborníky, pretože aj ak je to pravda, Polanský je stíhaný a väznený nezákonne a nespravodlivo. Štátna bezpečnosť v tomto prípade umelo prenáša problém historiografie a poznania vlastných dejín do roviny trestného práva.

Poznanie dejín vlastného národa je podmienkou zachovania národnej identity. Poznanie musí zahŕňať svetlé aj tmavé stránky dejín, veď obe sú zdrojom aspoň poučenia pre budúce rozhodovania. Poznanie má byť objektívne, vedené výlučne snahou o odhalenie pravdy o minulosti, bez ideologickej predpojatosti.

Objektivita súčasnej oficiálnej historiografie v Československu je pochybná. Vedecké ústavy, vysoké školy, výskumné ústavy ovláda komunistická strana. Vedeckú hodnotu možno získať len so súhlasom príslušného straníckeho výboru. Tento stav, ako aj politikovské práce vyvolávajú nedôveru o objektivitu a pravdivosť historiografie. Osobitným problémom je historiografia slovenských dejín XX. storočia. Azda žiadne vedné odvetvie nie je predmetom toľkých politických zásahov, aj kádrových opatrení ako toto. Na ilustráciu možno uviesť napr.

hodnotenie SNP. Od skončenia vojny sa zásadne zmenilo najmenej trikrát, vždy podľa požiadaviek práve vládnúceho vedenia strany.

Hodnotenie nekomunistických historických postáv naráža na základný problém nedostatku literárnych prameňov. Niet úplnejších štúdií o Vavrovi Šrobárovi, Milanovi Hodčkovi, Andrejovi Hlinkovi, Jozefovi Tisovi či Martinovi Rázusovi. Štúdií niet preto, že pre oficiálnu historiografiu tieto osobnosti akoby neexistovali. Hnaný výš sa z času na čas objavuje nekvalifikovaná publicistika, jednostranne očiernujúca tieto postavy z našej minulosti. Takýto stav vyvoláva zákonite hlad po historických prameňoch, najmä u mladšej generácie.

Zborníky o Andrejovi Hlinkovi a Jozefovi Tisovi - ako sa uvádza v ich úvode - chcú vyplniť medzeru v informáciách o týchto politikoch. Možno povedať, že sú zostavené neodborne. Možno skresľujú obraz oboch dejateľov. Ostatne, Polanský nie je historikom. Obsahujú prevažne citáty z ich verejných prejavov a článkov, úryvky z dobovej literatúry a spomienky súčasníkov. Z týchto materiálov vystupuje bezrozporne kladný obraz týchto vedúcich predstaviteľov HSLŠ, azda ako reakcia na ich bezrozporne záporný obraz v súčasnej politickej publicistike. Ako však poznať pravdu, keď nezaujatej vedeckej literatúry o nich niet? Pritom dôvodov na štúdium ich politického pôsobenia je dosť - Andrej Hlinka bol vodcom slovenského národného hnutia v Uhorsku, signatárom Martinskej deklarácie a predsedom najväčšej politickej strany na Slovensku medzi vojnami; Jozef Tiso bol ministrom čsl. vlády, predsedom autonómnej slovenskej vlády, zúčastnil sa na rokovaní v Berlíne, na ktorom Hitler oznámil podmienky vzniku Slovenského štátu, bol prezidentom Slovenského štátu a v r. 1947 bol ako vojnový zločinitec odsúdený na smrť a popravený; jeho poprava vyvolala krízu vo vtedajšej SNR a vlnu protestov na Slovensku, ktoré sa riešili v desiatkach trestných procesov.

Osobitnú právnu dimenziu zborníkov predstavuje skutočnosť, že v žiadnom prípade nepropagujú fašizmus ani iné podobné hnutie. Propagujú Andreja Hlinku a Jozefa Tisu. Zborník o Tisovi sa práve snaží dokázať, že Tiso bol zábrancu fašizujúcim snahám v období Slovenského štátu. Nakoniec aj ľudia z opačného ideového tábora boli tejto mienky. Viliam Široký napísal v r. 1942 v motáku z väzenia: "Tisov tábor je-aj keď polovičatým, neodolným - odporcom nacizmu a odporcom zotročovania slovenského života nac. taktickými opatreniami. Tento tábor chce si vymôcť väčšiu samostatnosť, usiluje sa o aspoň zdanlivú voľnosť," /Dejiny SNP Bratislava 1984, 3. diel, str. 123/. Môže byť predmetom diskusie historikov, či takéto interpretácie Tisových postojov zodpovedá historickej skutočnosti, ale ani to ni je trestný problém.

Uzavíme, že ak Ivan Polanský aj zostavil zborníky o Hlinkovi a Tisovi, nespáchal tým trestný čin. Občan má právo poznať a rozširovať aj rozporné materiály o národnej minulosti. Trestné stíhanie Ivana Polanského je preto nezákonné. Trestné stíhanie je škodlivé aj z ďalšieho hľadiska.

Všetci by sme mali mať snahu, aby problém hodnotenia ľudského hnutia a Slovenského štátu prestali byť politickým problémom a zostal by iba historickým. Predsa od oných čias už uplynulo dosť rokov, na Slovensku sa odvtedy udiali dôležité zmeny, vyrástli ďalšie generácie a v budúcnosti nás čakajú iné problémy. Trebné stíhanie Ivana Polanského vracia problém späť do politickej roviny, pretože Polanský je politickým väznom.

Navrhuje sa, aby ste nariadili prepustenie Ivana Polanského a zastavenie trebného stíhania proti nemu.

JUDr. Ján Čarnogurský, v.r.
Bratislava, Adlerova 10

RNDr. František Mikloško, v.r.
Bratislava, Bílikova 16

SLOVENSKÉ HROBY

Chcel by som sa na chvíľu zastaviť pri osudoch troch "slovenských hrobov" v čase posledných 50 rokov.

Prvý je hrob Andreja Hlinku.

Politicko-ročník kráľovskej Maľarov, Hlinka bol a zostáva najväčším tribunom a vedcom Slovákov. Jeho 30 ročný zápas, jeho nasadenie, jeho obľúbenosť v národe nemožno v no-vočobných dejinách s nijakým iným porovnať.

Zomrel 16. augusta 1938 - v "predvečer" slovenskej autonómie, za ktorú celý život bojoval. Pochovaný bol 21. augusta 1938. Slovensko mu pripravilo v Ružomberku národný pohreb. Prišli sa s ním rozlúčiť všetky župy, všetky oblasti, st. vz. sloven celý národ. Bol pochovaný na ružomberskom cintoríne v hrobke jezuitov, ktorí boli v tomto meste usadení a boli jeho pýchu.

Ružomberčania prišli hneď s myšlienkou, vybudovať Mauzóleum na farskom vršku. Karol Sidor, jeho dôverník bol proti. Nad Európou sa natanovelo. Upozorňoval, že sa blíži vojna a v takýchto dobách sa pozornosť "luzy" obracia na takéto miesta. Kto môže zaručiť, že niekto rakvu nevyhodí do Váhu? Mesto si však nedalo povedať, zakrátko veľkú mŕtvolu s nablízamovými pozostatkami Andreja Hlinku uložili do Mauzólea na farskom vršku.

Bola vojna a prišiel rok 1945 a s nim front. Slovenská vláda sídlila ešte v Bratislave, ale Červená armáda bola už v Košiciach a postupovala na západ. Hoci Ružomberok nebol ešte obsadený, jeden z prvých náletov padol na Mauzóleum.

Prezident Tiso spolu s novým ministrom obrany prikázali Hlinkovu rakvu odviezť do bezpečia. A tak narychlo, v noci, z rozbitého Mauzólea odnabala vojenská kolóna rakvu - smerom Salzburg. Vojenské kolóny ale stihla prísť len po Bratislavu. Cesta z Bratislavy do Rakúska bola už odrezaná. Hlinkova rakva bola uložená v kryptách bratislavského Dómu, na chodbe, vedľa hrobu Ignáce Bažau.

V roku 1950 obťažila štátna bezpečnosť na niekoľko dní bratislavský Dóm a po ňom z dôvodu zostali krypty uzavreté. Kompetentní ľudia si preto mysleli, že ŠtB Hlinkove pozostatky

zlikvidovala. Ale v roku 1961 sa podarilo niekoľkým ľuďom vojsť do krýpt a otvoriť rakvu. Na ich veľké prekvapenie, v rakve pod skleneným vrchnákom ležalo nedotknuté Hlinkovo telo.

V roku 1968, keď sa krypty otvorili, Hlinkova rakva bola však prázdna. Z akéhosi smútku nechali títo prví svedkovia vrchnák rakvy opretý o stenu, takže na podstavci zostal len sklenený kryt nad prázdnu podstielku.

21. augusta 1968 vtrhli do krýpt sovietski vojaci. Voják, ktorý ležal ľavým krídlom zbadal zrazu v prítomí čosi lecklé a začal strieľať. Vystrelil do skleneného vrchnáka a podstielky Hlinkovej rakvy. /Rozprával mi raz jeden starý kňaz, že ešte ako kaplán navštívil niekedy v tridsiatych rokoch, spolu so svojím predtaveným Hlinku. Hlinka vtedy v uvoľnenom rozhovore zrazu povedal: "Bojujeme, bojujeme a nakoniec to sú tak všetko zoberú komunisti". Žeby tento výstrel sovietskeho vojaka v deň 30. výročia jeho pohrebu bol salva cti za toto splnené proroctvo ?/

Posledná malá správa je z r. 1971. Karol Horák, vtedajší riaditeľ Úradu pre veci cirkevne pri MK v trechoh podgaráženom stave v Charitnom dome v Dolnom Smokovci kričal: "My nie sme kanibali, my vieme, kde je Hlinka pochovaný a nedotkli sme sa ho." Hrobka jezuitov stojí pekne upravená na ružomerskom cii, oríne. V Mauzóleu je pamätník obetí dvoch svetových vojen, v Dome stojí prázdna mŕtva rakva, ale Hlinkov hrob je neznámy.

Druhý osud je osud Tisovho hrobu.

Tiso bol človek vážený v národe. Jeho pôsobenie ako kňaza a politiky bolo známe od r. 1918. Bol iný typ ako Hlinka. Hlinka bol trbún, Tiso bol viac rezervovaný. Keď ho v r. 1939 Slovenský snem zvolil za prezidenta, nikto nepochyboval, že v týchto chvíľach je vlastne jediným kandidátom. Počas celého obdobia Slovenského štátu bol poslednou inštanciou pre každého. O jeho svedčivosti a vážnosti svedčí to, že keď vyruklo v r. 1944 povstanie v prvom vysielaní z Banskej Bystrice povstanci hlásili, že Nemci zavraždili Tisa, aby čo najviac ľudí odišlo do hôr. Bol popravený 18. apríla 1947 v Bratislave. Čo znamená obesiť kňaza pochopí len ten, kto má pre úrad kňaza cit. A na Slovensku tento cit vždy existoval. Obesením Tisa mal byť raz navždy poniknutý slovenský katolicizmus a tak isto myšlienka slovenskej štátnosti resp. samostatnosti.

Keď ráno 18. apríla 1947 rozhlas oznámil, že poprava prezidenta bola vykonaná, Slovensko zostalo neozaj otrávené. Z rozprávania rodičov vieme, že ulice boli v to ráno ako mŕtve. Na Orave v ten deň na školách neučili, poslali deti domov. Jeden kňaz mi hovoril, že keď počul túto správu v rozhlase, sadol hneď na vlak a cestoval do Bratislavy - nevedel načo, ale cestoval. Prvii, ktorí sa vtedy spomätli boli študenti.

Rozostavili stráže okolo Justičného paláca, aby zistili, kde bude Tiso pochovaný. V jednu noc po poprave, skutočne vyšlo pohrebné auto z Justičného paláca a pohnulo sa smerom na Martinský cintorín. Pohreb sa konal hneď v túto noc. Prítomný bol katolícky kňaz, riaditeľ cintorína a niekoľko štátnych zamestnancov. Pred obradmi, ktoré sa konali pri hrobe, otvorili rakvu, v ktorej ležalo mŕtve telo prezidenta, ešte s väzenskou páskou na rukáve. Tiso bol pochovaný v hrobe neďaleko mŕtvice. Dnes je na tomto hrobe meno Bozák.

Ale okrem týchto pár ľudí, boli "prítomní" aj študenti. A od nasledujúceho rána bol Tisov hrob stále plný horiacich sviec a modliacich sa ľudí.

Štátne orgány zareagovali tak, že o niekoľko dní exhumovali Tisovu rakvu a už bez svedkov ju uložili do iného hrobu na Martinskom cintoríne.

Do redakcie Katolíckych novín došiel v tých dňoch anonym, že na zasedaní Štátnej rady v Prahe bolo oznámené, že Tiso bol dodatočne uznaný za vojnového zločinná, jeho telo bolo spálené v krematóriu v Brne a popol bol rozprášený. Neprevdivosť tohto anonymu bola už dokázaná.

Tisov hrob je však odvtedy neznámy.

Na záver sa chce zaotvoriť pri treťom - poslednom osude. Osude hrobov Alberta Púčíka, Antona Tunegu a Eduarda Tesára. Písal som o nich v článku "Čas sumarizácie"/uverejnené v NaS. Mená týchto troch mladých ľudí už navždy zostanú symbolom kládckej čistoty, prezieravosti a mučeníctva.

V r. 1949-ako 27 roční, založili na celom Slovensku nenásilné hnutie odporu proti klamstvu, násiliu a pretváрке novej moci, tzv. Biela légie.

Za dva roky činnosti ich Bezpečnosť chytila a v ten istý rok 1951 sa proti nim a ďalším vyše sto obžalovaným konal v Bratislave prvý "monstr" proces.

Všetci traja boli odsúdení na smrť a popravení. /Odkedy vyšiel Čas sumarizácie", ozvali sa ešte pamätníci ich posledných chvíľ. Všetci traja čakali na popravu v jednej cele. Rodinní príslušníci mohli byť s nimi do pol-roci. Modlili sa spolu a spievali. Keď sa lúčili, obžalovači utišovali svojich blízkych. Rodičia utiekali hneď potom do Ľepočinského kostola, kde vyľakaným pátrom oznámili, že o 3.00 r. re budú ich deti popravené. Ráno o šiestej boli všetky sväte omše v Bratislave slúžené za týchto troch popravených/.

Rodinným príslušníkom bolo dovolené pochovať ich v Bratislave na Martinskom cintoríne - ale bez mien.

Až do roku 1968 stáli tu vedľa seba tri bezmenné križe, a len málo ľudí vedelo, kto je tu pochovaný.

Chodievam sa kde tu pozrieť na ich hrob. Nedávno som prišiel a vidím, že Púčíkov križ zmizol. Bolo mi to hneď podozrivé, o to viac, že Tunega a Tesár majú ešte príbuzných, ale Púčík už nie.

Za nejaký čas sa moje podozrenie potvrdilo. Na Martinskom cintoríne sa kupčí s hrobmi a Púčíkov hrob hrobári niekomu predali.

Je zaujímavé pretiahnuť akási parabolu až na začiatok našich národných dejín, ku hrobu nášho prvého arcibiskupa sv. Metoda. Historici vyslovujú vážnu domienku, že jeho hrob bol zničený Nemcami, aby už nikdy neprípomínal počiatky národnej identity.

Akoby v tom bolo akési historické "predurčenie" - ale o to nejde. Osudy "slovenských hrobov" hovoria o mnohom. Hovoria mnoho o nás Slovákoch, ale hovoria tiež mnoho o svojej dobe.

Hlinkov hrob bolo treba zachraňovať útekom. Keď sa ho nepodarilo zničiť, bol odsúdený rovnako ako Tisov hrob a rovnako ako všetko ostatné z minulosti na zabudnutie.

Posledným štádiom každej historickej etapy je, keď "luza" sa zmocňuje scény a ničí hodnoty ...

V takýchto dobách vládne nezit, tratia sa pamiatky, menia sa vzťahy ľudí, miznú parátné miesta... Vtedy viac ako kedykoľvek

predtým, treba zachraňovať čo sa ešte dá, ale treba tiež
hľadieť do budúcnosti s ideami a nádejami, ktoré táto budú-
cnosť budú vedieť osláviť.

"A Jozef zviazal syrov Izraelových prísahou a riekol:
Boh vás istotne navštívi a vtely vynesiete moje kosti odtiaľto
/1 M 23,25/. Starozákonné postavy neuveriteľným spôsobom spá-
jali v sebe zbožnosť, tradíciu a víderie budúcnosti. Hospodin
ich povolal vždy, keď jedna éra božského ľudu končila a bolo
treba ukázať novú.

Urobiť malú zastávku pri hrobách znamená zastaviť sa na
cavílu, pomodliť sa, spomenúť si. Dnes, keď sme sa zastavili
pri osbách pístich "slovenckých hrobov" chceme pridať ešte
prosbu o múdrosť týchto prorokov.

Marek Bohúň

Národ bez vedomostí o sebe a predkoch svojích
je hronádka koší ctrockých.

Ľ. Štúr